

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
VĒSTURES UN FILOZOFIJAS FAKULTĀTE
ARHEOLOĢIJAS UN VĒSTURES PALĪGZINĀTŅU KATEDRA

Vēstures bakalaura studiju programmas

3. kursa studente

Līga Kreišmane

Stud. Apl. NR. lk14122

TURAIIDAS MUIŽA 1871. g. – 20. GS. 20. GADI.

BAKALaura DARBS

Darba zinātniskais vadītājs

Asoc. profesors

Aleksandrs Gavriļins

RĪGA 2015

SATURS

ANNOTATION	3
IEVADS	4
AVOTU UN LITERATŪRAS APSKATS	7
1. MUIŽAS ĻAUDIS UN TO HIERARHIJA MUIŽAS SAIMNIECISKAJĀ STRUKTŪRĀ	15
1.1. Muižas saimniecība	15
1.2. Muižas ļaudis un to hierarhija	18
2. MUIŽAS AMATPERSONAS	22
2.1. Muižas pārvaldnieks	22
2.2. Mežzinis (mežsargs)	25
2.3. Vagars (stārasts)	28
3. MUIŽAS DARBINIEKI UN AMATNIEKI	30
4. MUIŽAS APKALPOJOŠAIS PERSONĀLS	36
SECINĀJUMI	40
AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS	43
PIELIKUMI	47

ANOTĀCIJA

Muiža Latvijā 19. gadsimta otrajā pusē bija organizējošais elements lauku vidē, centrs ap kuru organizējās visa dzīve, gan saimnieciskajā, gan juridiskajā gan arī kultūras jomā. Bakalaura darba mērķis ir izpētīt Turaidas muižas sabiedrību no 1871. gada, kad muiža nonāk barona Baltazara Fon Kampenhauzena īpašumā līdz 20. gadsimta 20. gadiem. Lai to sasniegtu darbā tika apkopoti, sistematizēti un analizēti vēstures avoti par Turaidas muižas saimniecisko stāvokli šajā laika posmā, informācija par Turaidas muižas ļaudīm, to pienākumiem un hierarhisko struktūru Vidzemes kontekstā. Pētījumā izmantoto dokumentālo materiālu papildina mutvārdu liecību pieraksti. Darba rezultātā tiks papildināta historiogrāfijas avotpētnieciskā bāze par muižas sabiedrību 19. gadsimta 2. pusē.

ANNOTATION

In the second half of 19 century a manor in Latvia was the organizing element in the environment of villages and rural environment, a center around which all life was organized, both in economic and legal, and also in the cultural sense. The aim of the bachelor work is to explore the society of the Turaidas manor starting from 1871, when the manor was owned by Baron von Balthasar Campenhausen, till the 1920ies.

To reach the result of this work historical sources about the economic situation of Turaida Manor during this time period were compiled, systematized and analyzed and information about the people of Turaida manor, their duties and hierarchical structure in the context of Vidzeme were studied. The documentary material used in this research is supplemented by oral testimony records. As a result of this work the source studies and historiography base about the society of the manor in the second half of 19th century will be extended.

IEVADS

Muiža Latvijā 19. gadsimta otrajā pusē bija organizējošais elements lauku vidē, centrs ap kuru organizējās visa dzīve, gan saimnieciskajā, gan juridiskajā gan arī kultūras jomā. Līdz 19. gadsimtam muižas pārdzīvoja dažādus attīstības posmus, un arī 19. gadsimtā muižu saimniecības piedzīvoja pārmaiņas un galvenā no tām bija dzimtbūšanas atcelšana¹ un pakāpeniska pāreja uz jaunu saimniekošanas veidu, kura pamatā bija nevis piespiedu darbs, bet gan algotais darbaspēks. Līdz ar to tika izdots samērā liels skaits visdažādāko likumu, kas tieši vai netieši ietekmēja muižas dzīvi un tās attiecības gan ar zemniekiem, gan valsti.

19. gadsimtu raksturo arī kā modernizācijas laikmetu, ar jēdzienu “modernizācija” saprotot veselu kopumu saimniecisku, politisku un sociālu pārmaiņu, kas neatgriezeniski pārveido sabiedrību. Lielu iespaidu atstāja industrializācija un ar to cieši saistītā urbanizācija, kad no laukiem uz pilsētām pārvietojās gan bez darba, vai zemes palikušie, gan uzņēmīgie, kuri peļņas meklējumos devās uz pilsētu. Tas jūtami izmainīja lauku sociālo vidi un ietekmēja arī muižu.

19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā zinātnes un rūpniecības attīstība deva savu ieguldījumu lauku ainai pārveidē, un bieži tieši muižas bija tās, kas pirmās izmēģināja jaunākās tehnoloģijas, zinātnes atklājumus, tehnikas jaunumus. Visās muižu saimniecībās dominēja piensaimniecība, pārējām lopkopības nozarēm bija pakārtota nozīme. Joprojām zināmu lomu muižu saimniecībās saglabāja rūpnieciska rakstura uzņēmumi jeb rūpali. Daudzām muižām bija dzirnavas, dažkārt pat vairākas (ūdens, vēja, tvaika) un ar tām saistītas vilnas pārstrādes iekārtas un gateri. Lielākā daļa muižu uzturēja ķieģeļu un kaļķu cepļus, alus brūzus un spirta dedzinātavas. Dažkārt muižas ierīkoja pienotavas un ražoja sviestu, sieru un kazeīnu. Rūpala raksturs bija arī mežsaimniecībai, jo tika zāģēti kokmateriāli, izgatavoti jumta dēļi u. tml.

Liela nozīme bija arī izglītības sistēmas attīstībai 19. gadsimtā, kas tad bija jo sevišķi strauja, jo pilnībā sāka darboties vispārējās obligātās pamatizglītības prasības. Saprotot izglītības nozīmi, turīgākie saimnieki un muižas ļaudis sāka savus bērnus sūtīt arī studēt. Vidzemnieki 19. gadsimtā pamatā devās studēt uz sev tuvāko – Tērbatas universitāti, mācījās arī Gorku lauksaimniecības skolā. Tieši muižas ļaudis bija tie, no kuru bērniem visbiežāk veidojās topošā latviešu inteliģence, piemēram, izcilais latviešu vēsturnieks, arī literāts

¹ 1816.–1819. gada likumi par dzimtbūšanas atcelšanu ir pirmie šāda Igaunijas, Kurzemes un Vidzemes guberņās ir veida likumdošanas akti Krievijas impērijā. Tā nav tikai Krievijas impērijas iekšēja reforma, jo „brīvlaišana” ir kopējs Eiropas civilizācijas process dabisko tiesību vārdā un noslēgums pārejai uz jaunām ekonomiskām attiecībām – kapitālismu.

Arveds Švābe², latviešu folkloras apkopotājs Krišjānis Barons³, rakstnieks Rūdolfs Blaumanis⁴ u. c.

Turaidas (*Treyden, Treiden*) muiža līdz šim, kā vairums Latvijas muižu vispār, lielākoties ir pētīta no tiesiskā aspekta – agrārā likumdošana un tās ietekme uz situācijas attīstību muižā, pētīta kā saimnieciska struktūra ar ražotnēm, produktu pārstrādi un tehnoloģijām. Turaidas muižas ēkām ir veikta arī izpēte no mākslinieciski arhitektoniskā aspekta, kur vērojamas sava laika aktuālās modes un mākslas tendences gan ēku eksterjeros, gan interjeros.⁵

Daudz mazāka vērtība Latvijas muižu, tostarp Turaidas muižas, pētniecībā ir pievērsta kultūrsociālajai vēsturei, „mazā” cilvēka vēsturei, mutvārdu vēsturei, demogrāfijas vēsturei, sabiedriski sociālo attiecību un personiskās dzīves vēsturei muižas vidē. Muiža bija pasaule, kurā sadzīvoja gan muižas īpašnieki, gan pārvaldnieki, vagari, krodzinieki, istabmeitas un sulaiņi, amatnieki un kalpi. Viņu attiecības bija dažādas, un arī skatījums uz tām katrai šai cilvēku grupai bija savs. Muižniecība 19. gadsimtā kā sociāla kārtā kvantitatīvi veidoja ļoti mazu iedzīvotāju grupu, kamēr tās īpašumā esošā zeme un līdzekļi, kā arī ietekme bija vislielākā. 19. gadsimta sākumā tie bija ne vairāk kā 3% no visiem iedzīvotājiem.⁶

Lai gan muižniecība bija pārliecinošā mazākumā, tomēr informācija par dzīvesveidu muižā pamatā tiek gūta no dokumentiem un atmiņām, kuras atstājuši paši muižnieki par savām muižām un dzimtām. Līdz ar to vēstures aina sociālās dzīves aspektā neaptver lielu daļu pagātnē dzīvojušos – vairāk ir saglabātas sabiedrības augšējo slāņu vēstures liecības, mazāk izziņas materiāla ir par vienkāršām lauku sētām, vēl mazāk par muižas kalpotāju un amatnieku dzīvi.

² Treimane, I. Švābe Arveds. Grām.: Hausmanis, V. (red.). *Latviešu rakstniecība biogrāfijās*. Enciklopēdija: Latvija un latvieši. Rīga: Latvijas enciklopēdija, 1992. 325. lpp. Švābe Arveds (1888.25.V Lielstraupes pag. Svabadniekos – 1959.20.VII Stokholmā). Rakstnieks un vēsturnieks. Dzimis muižas vagara ģimenē.

³ Gudriķe, B. Barons Krišjānis. Grām.: Hausmanis, V. (red.). *Latviešu rakstniecība biogrāfijās*. Enciklopēdija: Latvija un latvieši. Rīga: Latvijas enciklopēdija, 1992. 37. lpp. (Barons Krišjānis 1835.31.X Strutelē – 1923.8.III) – folklorists, publicists, rakstnieks. Dzimis muižas vagara Jura un Enģeles baronu ģimenē.)

⁴ Knope, E. Blaumanis Rūdolfs. Grām.: Hausmanis, V. (red.). *Latviešu rakstniecība biogrāfijās*. Enciklopēdija: Latvija un latvieši. Rīga: Latvijas enciklopēdija, 1992. 55. lpp. Blaumanis Rūdolfs (1863.1.I Ērgļu muižā – 1908.4.IX Takaharju sanatorijā Somijā). Dzimis muižas kalpotāju ģimenē. Tēvs Matīss bijis muižas pavārs, māte Karlīne – istabene.

⁵ Turaidas muzejrezervāta zinātniskais arhīvs (Turpmāk: TMR za) 1041 (Caune, M. Turaidas pils muiža. Izpētes materiāli. 1989.), 98 lpp.

TMR za 739 (Bruģis, D., Līne, I. Turaidas muižas pārvaldnieka vecās dzīvojamās mājas izpētes materiāli. Ēkas būvvestures, būvelementu un to apdares analīze. 2003.), 31 lpp.

TMR za 780 (Bruģis, D., Līne, I. Turaidas muižas dārznieka mājas arhitektoniski mākslinieciskās izpētes materiāli. 2004.), 43 lpp.

TMR za 836 (Bruģis, D. Turaidas pagasta magazīnas arhitektoniski mākslinieciskās izpētes materiāli. 2006.), 110 lpp.

TMR za 877 (Bruģis, D. Turaidas muižas kalpotāju mājas arhitektoniski mākslinieciskās izpētes materiāli. 2008.), 142 lpp.

TMR za 922 (Niedre U. Turaidas muižas klausnieku māja. 2011.), 27. lpp.

TMR za 940 (Kuplais M. Divtelpu klēts Turaidas muižā. 2014.), 23 lpp.

⁶ Plakans, A. Iedzīvotāji. Grām.: red. Bērziņš, J. *Latvija 19. gadsimtā. Vēstures apceres*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 49. lpp.

Tomēr muzejos un citās krātuvēs ir saglabātas gan mutvārdu liecības, gan pašu cilvēku rakstītas atmiņas par dzīvi muižā, un šajā darbā vēlos publiskot Turaidas muzejrezervāta krājumā un arhīvā saglabātos stāstus.

Darba **mērķis** ir izpētīt Turaidas muižas sabiedrību no 1871. gada līdz 20. gadsimta 20. gadiem. Lai sasniegtu mērķi tiek izvirzīti sekojoši **uzdevumi**:

1. Apkopot, sistematizēt un analizēt pieejamos dokumentus par Turaidas muižu no 1871. gada līdz 20. gadsimta 20. gadiem.
2. Izpētīt vēstures avotus par muižas ļaudīm, to pienākumiem un hierarhisko struktūru Vidzemē 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā.

Hronoloģiskie ietvari aptver laika posmu no 1871. gada, kad Turaida muiža nonāk barona Baltazara fon Kampenhauzena (1829–1907) īpašumā, un beidzas ar muižas sadalīšanu agrārās reformas laikā 20. gadsimta divdesmitajos gados.

Darba struktūra veidojas no ievada, avotu un literatūras apskata, četrām pamatnodaļām, secinājumiem un literatūras saraksta un pielikumiem.

Pirmajā nodaļā tiek sniegts ieskats muižas ekonomiskajā stāvoklī attiecīgajā laika posmā, apskatīta muižas sabiedrība un tās hierarhija. Otrajā nodaļā sīkāk analizēti muižas amatpersonu pienākumi un atbildība. Trešajā nodaļā apskatīti muižas darbinieku un amatnieku amata pienākumi. Ceturtnā nodaļa veltīta muižas apkalpojošā personāla darba pienākumu aprakstam.

AVOTU UN LITERATŪRAS APSKATS

Turaidas muižas arhīvam liktenis nav bijis labvēlīgs. Jau 1776. gadā Turaidas pils ugunsgrēkā gāja bojā arhīva vecākā daļa.⁷ Arī par vēlāko laika posmu vienota, liela dokumentu komplekta Latvijas Valsts vēstures arhīvā nav. Tam ir vairāki cēloņi, un viens no tiem ir tas, ka Turaidas muižas īpašnieki bieži nedzīvoja uz vietas Turaidā.⁸ Otrkārt, lielākā Kampenhauzenu dzimtas arhīva daļa izvesta uz Vāciju, par ko liecina arī uz dzimtas arhīvu balstītā Z. Fēgezaka sarakstītā grāmata,⁹ kuras pamatā ir Ungurmuižas arhīvs. Tajā ir daudz ziņu arī par Veselavu un Lēdurgu, bet Turaidas atzarojums atspoguļots nav. Turaida minēta tikai sakarā ar troņmantnieka Nikolaja apmeklējumu 1860. gadā, un kā jaunākais no Ungurmuižas Baltazara Kampenhauzena bērniem pieminēts Lorencs Kampenhauzens – vēlākais Turaidas muižas īpašnieks.

Nav skaidrs arī Štēlu fon Holšteinu arhīva liktenis. Latvijas Valsts vēstures arhīvā saglabājusies privātā sarakste no 1878. gada līdz 1935. gadam (122 vēstuļu komplekts), starp Turaidas muižas īpašniekiem un tās pārvaldītājiem. Lietā ir vēstules, kuras rakstījis Baltazars Kampenhauzens savai mātei uz Turaidu, pārvaldnieki H. Bāzlers, F. Jurševics un R. Fricbozs, Vidzemes Ekonomiskās biedrības inspektors E. Hervāgens, zvērināts advokāts barons F. fon Loringhofens un citi rakstījuši baronam Aleksandram Staelam fon Holšteinam uz Igauniju. Sarakstē galvenokārt tiek skarti jautājumi par kredītiem un citiem naudas norēķiniem, par saimniekošanu – piemēram, ķieģeļu un kaļķu cepļa darbību, par piena tirdzniecības paviljona būvniecību, ēku remontiem un citiem saimnieciskiem jautājumiem. Diemžēl ir maz citu avotu, ar kuriem pārvaldītāju sniegtās ziņas varētu konfrontēt, jo, iespējams, ka pārvaldītāji savtīgu iemeslu dēļ stāvokli muižā mēģina pasniegt sev izdevīgā gaismā.¹⁰

Muižas saimnieciskais stāvoklis 1870. – 1882. g. tiek raksturots aizbildniecības lietā par psihiski slimo Doroteju fon Kampenhauzenu, kuras dzīves laikā bija aizliegts muižu ieķīlāt un pārdot.¹¹

Kā viens no galvenajiem vēstures avotiem darba rakstīšanā ir Lēdurgas – Turaidas draudzes metrikas jeb baznīcas grāmatas. Attiecīgajam vēstures periodam atbilstošās baznīcas

⁷ TMR za 1041 (Caune, M. Turaidas pils muiža. Izpētes materiāli. 1989.), 6. lpp.

⁸ Muižu 19. gs. pārzināja Ungurmuižas īpašnieks H. Kampenhauzens vai tās pārvaldnieki, 20.gadsimtā. – no 1901 . Henrihs Bazlers, pēc viņa nāves, no 1911.g. Roberts Fribozs, no 1918 .g. Juškevičs

⁹ Fēgezaks, Z. f. *Senči un pēcteči. Piezīmes no senās Livonijas vēstuļu lādes 1689 – 1887.* Rīga: 2011. 145. lpp.

¹⁰ LVVA, 1100. fonds (Vidzemes zemes tiesa. Muižnieku dzimtu dokumentu kolekcija), 14. apr., 639.lieta (Staēlu fon Holšteinu dzimta)

¹¹ TMR za 1041 (Caune, M. Turaidas pils muiža. Izpētes materiāli. 1989.), 8. lpp.

grāmatas glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīvā (no 1871. gada līdz 1900. gadam)¹² un Turaidas muzejrezervāta krājumā (no 1914. gada līdz 1922. gadam). Kopš 2010. gada Latvijas Valsts vēstures arhīvā esošās baznīcas grāmatas ir pieejamas arī elektroniskā formātā www.lvva-raduraksti.lv. Metrikās gūstama informācija par dzimušajiem, kristītajiem, laulātajiem un mirušajiem draudzes locekļiem. Šie reģistri ir tipveida dokumenti, iespiesti tipogrāfijā, aizpildīti rokrakstā krievu valodā, ar mēģinājumu uzvārdu transkribēt latviešu valodā. Metrikās parasti ir minētas reģistrēto dzimtās mājas, sociālais stāvoklis vai nodarbinātība, kas pagaidām ir faktoloģiski bagātākā un ticamākā informācija pētnieciskajam darbam par personām, kuras bija nodarbinātas Turaidas muižā.

Diemžēl iztrūkst Lēdurgas – Turaidas draudzes baznīcas grāmatas par laika posmu no 1900. gada līdz 1914. gadam. Iespējams, ka tās gājušas bojā Pirmā pasaules kara laikā, kad kara darbība 1917. gadā nonāca līdz Lēdurgai, kur par mācītāja vietas izpildītāju Lēdurgas – Turaidas draudzē darbojās Eberhards Savarijs. Līdz ar citiem bēgļiem mācītājs devās uz Krieviju līdzi, paņemdams baznīcas grāmatas un iespējams, ka līdz paņemtās baznīcas grāmatas gāja bojā.¹³

Muižas ļaudis ar ieņemamajiem amatiem ir minēti arī kādā Turaidas muzejrezervāta krājuma dokumentā – ziedotāju sarakstā, kas ziedojuši naudu ar sudrabu apkaltas Bībeles iegādei 1900. gadā, sakarā ar Turaidas baznīcas 150 gadu jubileju.¹⁴ Protams, šis saraksts nesniedz pilnīgu priekšstatu par muižā strādājošajiem, tomēr tas ļauj identificēt daļu no muižas ļaudīm, kas precīzu ziņu trūkuma dēļ nebūtu bijis iespējams.

Turaidas muzejrezervāta krājumā glabājas Jāņa Lapiņa (1885 – 1978), muižas būvdarbu vadītāja pašrocīgi veikts atmiņu pieraksts.¹⁵ J. Lapiņš bija Turaidas būvdarbu vadītājs muižas uzplaukuma laikā no 20. gadsimta sākuma līdz Pirmajam pasaules karam. Atmiņu pieraksta analīze ļauj detalizētāk aplūkot Turaidas muižas modernizācijas procesus, to ietekmi uz muižas ļaužu struktūras izmaiņām. Šo atmiņu pierakstu var uzskatīt par sekundāru avotu, jo piezīmes, kas aptver laika posmu no 19. gadsimta beigām līdz 1919. gadam, nav rakstītas, kā dienasgrāmata, bet gan kā dzīves apraksts, visticamāk mūža otrajā pusē un spriežot pēc apraksta rakstura, balstītas uz kādām senākām piezīmēm. Citos avotos neatrodamas ir ziņas par dažādu muižas uzņēmumu – „zāģu fabrikas”, ķieģeļu cepla, kaļķu cepla un citu ēku būvniecība, tajā nodarbināto skaitu, kā arī raksturoti barons, muižas

¹² LVVA, 235. fonds (Kurzemes, Vidzemes un Latgales ev. lut. draudžu metriku grāmatas), 4. apr. 1442. – 1448., 1405.lieta (Vidzeme, Rīgas apriņķis, Lēdurgas – Turaidas draudze 1700. – 1900.); 7. apr. 320. – 332. lieta (Vidzeme, Rīgas apriņķis, Lēdurgas – Turaidas draudze 1700. – 1900.); ; 12. apr. 652. – 656. lieta (Vidzeme, Rīgas apriņķis, Lēdurgas – Turaidas draudze 1700. – 1900.)

¹³ Turaidas muzejrezervāta krājums (Turpmāk: TMR), TMR 24599 (Fedders Bertrams. Lēdurgas – Turaidas draudzes hronika), 6. lpp.

¹⁴ Turaidas muzejrezervāta palīgkrājums (Turpmāk: TMRplg), TMRplg 8773 (Ziedotāju saraksts, 1900), 2 lpp.

¹⁵ TMR 16678 (Lapiņš. J. Atmiņu pieraksts), 68 lpp.

pārvaldnieks, aprakstīti muižas amatnieka dzīves apstākļi. Kā jau visi privāta rakstura avoti, arī J. Lapiņa dzīves apraksts jāvērtē kritiski, pamatinformācija ir koncentrēta uz pašu autoru, viņa izjūtām un pārdzīvojumiem (jūtama pašslavināšanās) un pārējā informācija galvenokārt ir kā fons viņa personīgajai dzīvei.

Turaidas muižas skrodera amata meistars vismaz no 1843. gada ir Dāvids Kušķis (*Kuške*)¹⁶ (ap 1820 –1882). Muzeja krājumā ir viņa piezīmju grāmatiņa, kurā atzīmēti pasūtījumi un veiktie darbi no 1858. līdz 1867. gadam.¹⁷ Lai gan grāmatiņa beidzas piecus gadus pirms pētījumā paredzētajiem hronoloģiskajiem ietvariem, tomēr tā kā gan Dāvids Kušķis turpināja strādāt arī pēc 1867. gada, gan arī viņa meita Auguste Kuške (1850–1918) strādāja par šuvēju Turaidas muižā, tad šī grāmatiņa liecina gan par muižas skrodera klientu loku, gan arī par veicamo darbu apjomu un dažādību. Skrodera Kuška pasūtītāji ir Turaidas, Lēdurgas un Siguldas mācītāji un krodzinieki, Turaidas, Siguldas, Englārtes, Krimuldas un Jērkules muižu īpašnieki un kalpotāji, rentes māju saimnieki un citi turīgi apkārtnes iedzīvotāji. Piezīmju grāmatiņā ieraksti izdarīti vācu valodā, taču pieņemot pasūtījumus no vietējiem saimniekiem, ieraksti veikti arī latviski. Kā informācijas avots D. Kuška piezīmju grāmatiņa ir ticamāka nekā būvdarbu vadītāja J. Lapiņa atmiņu pieraksts, jo rakstīta tieši D. Kuška amata pienākumu pildīšanas laikā.

Informāciju par darba pienākumiem, dzīves apstākļiem, sadzīvi un savstarpējām attiecībām muižas sabiedrībā iespējams gūt mutvārdu liecību pierakstos, kas iegūti ekspedīcijās vai lauku pētījumos¹⁸ un glabājas Turaidas muzejrezervāta krājumā un zinātniskajā arhīvā. Mutvārdu avoti ir tikpat nozīmīgi avoti, kā rakstītie avoti, tomēr tie nevar viens otru aizvietot, jo katrs izgaismo atšķirīgus vēstures aspektus un šīs liecības vēsta ne tika daudz par reāliem notikumiem, cik par to nozīmi indivīda dzīvē. Skaidrs, ka pēc iespējas pilnīgāka vēsturiskā aina vai objektīvi pētījumu rezultāti ir iegūstami vienīgi savienojot, korelējot mutvārdu avotus ar citiem vēstures avotiem.

¹⁶ Uzvārda forma „Kuške” lietota Lēdurgas – Turaidas ev. lut. baznīcas vācu draudzes baznīcas grāmatu ierakstos vācu valodā, kā arī privātajos dokumentos

¹⁷ TMR 17963 (Skrodera D. Kuškes piezīmju grāmatiņa) 69 lpp.

¹⁸ TMR za 22:1-:6 (Kompleksā materiālu vākšanas ekspedīcija Rīgas rajona l/a Turaidas teritorijā 1970. g 15. VI - 11. VII. Ekspedīcijas vadītāja M. Kreišmane), 75 lpp.

TMR za 390:1-:3 (Pārskats - 1. ekspedīcija pa bijušā Turaidas pagasta teritoriju 1974. g 20.05. - 30.09. Ekspedīcijas vadītāja M. Kreišmane), 140 lpp.

TMR za 821:1-:3 (Pārskats - 2. ekspedīcija pa bijušā Turaidas pagasta teritoriju 1975. g 20.05. - 30.09. Ekspedīcijas vadītāja M. Kreišmane), 138 lpp

Ir zināms, ka 1976. gadā ir notikusi 3. ekspedīcija M. Kreišmanes vadībā pa bijušā Turaidas pagasta teritoriju, jo muzeja krājumā ir lietiskie materiāli un mutvārdu liecības, tomēr nenoskaidrotu iemeslu dēļ zinātniskajā arhīvā nav ekspedīcijas pārskata

TMR za 821:1-:3 (Pārskats - 2. ekspedīcija pa bijušā Turaidas pagasta teritoriju 1974. g 20.05. - 30.09. Ekspedīcijas vadītāja M. Kreišmane), 138 lpp.

Turaidas muzejrezervātā esošos atmiņu pierakstus¹⁹ nosacīti var sadalīt divās daļās: lielākā daļa ir iedzīvotāju atmiņas par pašu piedzīvoto 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā, bet ir arī vecāku stāstu pārstāsti. Nosacīti, tāpēc, ka stāstījumos savijas paša teicēja pieredzētais ar vecāku vai vecvecāku stāstīto. Stāstījumi tematiski ir diezgan atšķirīgi – vienā vairāk runāts par darba grūtumu, otrā – par ģimeni, trešajā – apkārtējo cilvēku raksturojumi, vēl citā par sadzīvi, svētku svinēšanu u.t.t. Nozīmīgi aspekti, kas jāņem vērā, izmantojot mutvārdu liecības, ir gan cilvēku personīgā dzīves pieredze, gan politiskā pārliecība, gan laiks, kad stāstījumi pierakstīti. Intervēšanas laiks ir 20. gadsimta 70-ie un 80-tie gadi, laiks, kad gan teicējos, gan atmiņu pierakstītājos darbojās ne tikai ārējā cenzūra, bet arī pašcenzūra. Liela daļa no teicējiem ir piedzīvojuši visus Latvijas 19. gadsimta beigu un 20. gadsimta svarīgākos notikumus – Pirmo pasaules karu, pirmās neatkarīgās Latvijas Republikas nodibināšanu un pastāvēšanu, Otro pasaules karu un padomju okupāciju, kas varēja transformēt viņu domāšanu un pagātnes notikumu interpretāciju.²⁰

Muižas pārvaldnieka pienākumi Vidzemē aprakstīti 1796. gadā izdotajā mācītāja un novadpētnieka Augusta Hupela (1737-1819) grāmatā „Saimniecības vadīšanas rokasgrāmata Vidzemes un Igaunijas muižniekiem, kā arī viņu pārvaldniekiem”²¹ Lai gan tajā daudz kas aizgūts no jau 1753. gadā publicētās fon Fišera lauksaimniecības padomu grāmatas, tomēr A. Hupela darbs arī 19. gadsimta beigās vēl nebija zaudējis savu aktualitāti. Darbs ir vērtīgs ar tajā sniegtajiem skrupulozajiem ieteikumiem muižas saimniekošanas uzlabošanā, kas ļauj labāk izprast muižas saimniecības ikdienu. Tā kā darbs ir sarakstīts vēl pirms zemnieku brīvīšanas un algota darbaspēka ieviešanas muižā, tad pētījumam nozīmīgākās ir nodaļas, kurās autors runā par izglītota pārvaldnieka nozīmi muižas saimniecībā, muižas ļaužu ikdienas pienākumiem, kā arī pārvaldnieka attieksmi pret zemniekiem un muižas ļaudīm. Pārvaldnieka pienākumu kontekstā šajā darbā saskaramies arī ar citu muižas ļaužu darbiem.

¹⁹TMR 22293 (Muvārdu liecību pieraksts. Krastiņš.M. Turaidas pag. „Viešas”. 2002.), 8 lpp.

TMR 22294 (Muvārdu liecību pieraksts. Krastiņš.M. Turaidas pag. „Viešas”. 1998.), 2 lpp.

TMR 22346 (Muvārdu liecību pieraksts. Lapiņš R. Turaidas pag. „Smiltņieki”. 2001.), 1 lpp.

TMR 22390 (Muvārdu liecību pieraksts. Pētersone E. Turaida. 2002.), 2 lpp.

TMR 22555 (Muvārdu liecību pieraksts. Barisa E. Turaidas pag. „Aunīškalni”. 1994.), 5 lpp.

TMR 3347 (Muvārdu liecību pieraksts. Šēnbergs O. Turaida. 1970.), 2 lpp.

TMR 4035 (Muvārdu liecību pieraksts. Bērziņš A. Turaida. 1970.), 3 lpp.

TMR 4149 (Muvārdu liecību pieraksts. Rozītis P. Turaida pag. „Dambiši”. 1970.), 1 lpp.

TMR 4150 (Muvārdu liecību pieraksts. Matisone M. Turaida. 1970.), 4 lpp.

TMR 22556 (Muvārdu liecību pieraksts. Barisa M. Turaidas pag. „Aunīškalni”. 1994.), 2 lpp.

TMR 4151 (Muvārdu liecību pieraksts. Šauriņš A. Turaidas pag. Sprīdīši”. 1970), 3 lpp.

TMR 13288 (Muvārdu liecību pieraksts. Lapiņš Jānis. Turaida. 1979.), 4 lpp.

TMR 10211 (Muvārdu liecību pieraksts. Edīte Pētersone. Rīga. 1986.), 2 lpp.

²⁰Sīkākas ziņas par katru teicēju tiks sniegtas darba pamatnodaļās

²¹Hupel, A. W. Oekonomisches Handbuch für liv- und estländische Gutsherren wie auch für deren Disponenten. Riga. 1796. *Citēts pēc*: TMR za 535 (Saimniecības vadīšanas rokasgrāmata Vidzemes un Igaunijas muižniekiem, kā arī viņu pārvaldniekiem. Hupels. A. W. Tulkojis G. Zeibots. 2003.) (Turpmāk: Hupels, A. W.)

Darbā pilnīgi ir apiets jautājums par mežsaimniecību muižā, pavisam nedaudz un pastarpināti ir skartas tādas tēmas, kā muižas amatnieki un muižas apkalpojošais personāls.

Vilhelms Kristiāns Pantēnijs (arī Pantēniuss) (1806-1849), Kurzemes guberņas vācbaltiešu luterāņu mācītājs un žurnālists, tulkojis latviešu valodā plašu un izsmeļošu pienākumu aprakstu moderēm²². Izdevuma 171 paragrāfā skrupulozi aprakstītas lopu uzturēšanas un kopšanas prasības kūtī un ganībās, lopu ēdināšana ziemas laikā, slaukšana, kā rīkoties ar svaigu pienu, kā teļus audzināt, kā izsargāt no dažādām sērgām, kā govīs ārstēt. Aprakstīta krējuma iegūšana, sviesta un siera gatavošana, gan ar piebildi: „Labāki, kad moderes nemaz nerauga Vāczemes sierus taisīt, tas tām nekad neizdosies.”²³ Lai gan darbs sarakstīts labu nodomu vadīts, tomēr grūti pateikt, cik tas atbilst 19. gadsimta modernizācijas tendencēm.

Kā avoti, kas raksturo sadzīvi muižā, darbā izmantoti atsevišķi rakstnieka Kārļa Zemīša (1862– 1901), kuru mēs vairāk pazīstam kā Pērsieti, darbi. Viņš nostrādāja par Turaidas pagasta rakstvedi astoņus gadus no 1893. gada jūlija līdz pat savai nāvei 1901. gada 28. martā. Pērsieša ražīgākie literārā darba gadi pavadīti tieši Turaidā, kur radīti literāri nobriedušākie darbi, daļā no kuriem atspoguļota muižas un zemnieku dzīve, kuru situācijas un tipāži vēroti arī Turaidas pagastā un muižā. Pērsieti varētu dēvēt par vienu no vērojošā reālisma pārstāvjiem latviešu literatūrā.

Dažādu sociālo slāņu (bagātie saimnieki un pagasta valdes locekļi, muižas ļaudis un kalpi, rentnieki un sīkzemnieki, nabagu mājas iemītnieki) raksturojumā Pērsieša simpātijas orientētas uz “pazemotajiem un apvainotajiem”, neievērotajiem un apsmietajiem, atstumtajiem un sociāli diskriminētajiem.

Muižas vide viskonsekventāk tēlota Pērsieša stāstā „Dāvis” kurā vērojama muižas kalpotāju dzīve un tās apstākļi. Arī citos viņa stāstos, tēlojumos un skicēs sekundāri pavīd kādi raksturīgi muižas vides elementi vai situācijas, kuras rada muižas dzīves stils, tās uzvedības un morāles normas, tikumiskie kritēriji. Domājams, ka Turaidas muižas vidi rakstnieks ataino Margas muižas tēlojumā stāstā „Pie tēva”. Muižas topogrāfiskā vide, it īpaši tās dārzs tēloti skicē „Pats īpašnieks” Kultūrvēsturiskajā skicē „Kalmju kalniņš” Pērsietis apraksta baltvācu muižnieku veiktos arheoloģiskos izrakumus, kuri notika 1896. gadā desmitā Viskrievijas arheoloģijas kongress laikā Turaidas Pūteļos un, kurus apmeklēja ap 200 kongresa dalībnieku.²⁴

²² Pamācīšana moderēm Kā pie lopu kopšanas būs turēties Šīm par labu sarakstīta No Viļļa Adolpī Pārtulkošana latviešu valodā sagādāta no W. Pantenius, Jelgavas latviešu rīta mācītāja. Jelgavā 1837.

²³ Pamācīšana moderēm Kā pie lopu kopšanas būs turēties Šīm par labu sarakstīta No Viļļa Adolpī Pārtulkošana latviešu valodā sagādāta no W. Pantenius, Jelgavas latviešu rīta mācītāja. Jelgavā 1837. 47.lpp.

²⁴ Zemītis, G. Desmitais Viskrievijas arheoloģijas kongress Rīgā 1896.

Par patieso stāvokli un attiecībām, kādas valdīja starp muižas pārvaldnieku, mežsargu, rakstvedi–ķesteri–skolotāju un zemnieku liecina divi Turaidas pilsmuižas pagasta tiesas 1873. gada protokoli. Tiesā skatītas divas lietas par nelikumīgu koku ciršanu Turaidas muižas mežā, kuru izskatīšanas laikā konstatēts, ka muižas pārvaldnieks Zelhaims augstprātīgi un necienīgi izturējies pret zemniekiem un Turaidas skolotāja dēlu un tos apvainojot nodarījumā lietojis arī lamu vārdus.²⁵

Latvijas historiogrāfijā līdz šim nav atrodami visaptveroši pētījumi par muižu vēsturi Latvijā. Literatūrā iespējams iegūt kopainu par tiesisko situāciju 19. gadsimtā, tāpat pieejama informācija par saimniecisko vēsturi, kas gan ir vispārināta un parasti ieraugāma kā kādu statistikas materiālu apkopojums. Tādam lauku iedzīvotāju slānim, kā muižas ļaudis ir pievērsta ārkārtīgi maza uzmanība.

Ieskatu muižu vēsturiskajā attīstībā Latvijas teritorijā, tostarp arī muižas ļaužu, īpaši pārvaldnieka amata attīstībā sniedzis latviešu trimdas vēsturnieks Edgars Dunsdorfs (1904-2002) darbā „Muižas”.²⁶ Autors pirmajā daļā “Melnās muižas” sniedz ieskatu par Latvijas muižu vēsturi no viduslaikiem līdz agrārajai reformai 20. gadsimta sākumā. E. Dunsdorfa pozīcija ir dibināta nacionālajā vēstures izpratnē un balstās uz latviešu patriotisma jūtām, kas atspoguļojas arī darba sadaļu nosaukumos – par “baltajām muižām” sauktas muižas, ko Latvijas agrārajā reformā nesadalīja bezzemniekiem, bet Latvijas valsts saglabāja īpašiem nolūkiem (ierīkoja skolas, selekcijas stacijas u.c.), savukārt par “sarkanajām muižām” dēvēti kolhozi un sovhozi 20. gadsimta otrajā pusē.

Grāmatai ir populārzinātniska ievirze, tomēr autors aplūko muižu kā nozīmīgu parādību Latvijas pagātnē un balstās uz vēstures literatūras izlasi, kas norādīta katras tematiskās sadaļas nobeigumā. Īpaši tiek akcentēts vizuālais materiāls, parādot muižu skatu zīmējumus, kartes un muižu plānus no 17. – 20. gadsimtam, taču muiža tiek aplūkota arī no sociālās, tiesību un jo īpaši no saimnieciskās vēstures skatupunkta. Raksturojot muižas tiesisko pamatojumu, autors balstās uz vācu ekonomista Georga Knapa (1842-1926) skolas dibināto grunskundzības jēdzienu un tā evolūciju, savukārt muižu saimniecību analīze balstās uz vēstures avotu skaitlisko analīzi, īpaši izceļot 17. gadsimtu, kad pieejami paša autora izdoti vēstures avoti krājumi – muižu arklu revīzijas. Lai arī salīdzinoši maz analizēti 19. gadsimta otrās puses un 20. gadsimta sākuma dati par muižām, tomēr grāmatā vispārējos vilcienos plašā laika amplitūdā tiek ilustrētas ar muižu saistītās sociālās grupas – muižnieki, muižkungji, muižas ļaudis, muižas kalpi.

²⁵ LVVA 144. Fonds (Rīgas II draudzes tiesa (Akenstaka, Mores pagasts, Rīgas apriņķis, Vidzemes guberņa 1. apr., 1520. un 1521. lieta

²⁶ Dunsdorfs, E. *Muižas. Simt divdesmit viens attēls*, Melburna: Kārļa Zariņa fonds, 1983.

Pirmo nopietno pētījumu par Turaidas muižas vēsturi ir izstrādājusi vēsturniece Māra Caune 1989. gadā²⁷, kad pēc Siguldas pilsētas izpildkomitejas Kultūras nodaļas 1987. gada pasūtījuma izpēti par Turaidas muižas būvvēsturi veica Latvijas PSR Valsts Kultūras Komitejas Restaurācijas institūts. Hronoloģiski pētījums aptver laika posmu no 16. līdz 20. gadsimtam. Izpētes uzdevums bija izsekot muižas būvvēsturei un noteikt tās galvenos celtniecības posmus un zudumus. Autore savā darbā ir izmantojusi samērā plašu avotu klāstu no Latvijas Valsts vēstures arhīva (izpētes laikā LCVVA), Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas (izpētes laikā Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālā bibliotēka) Rokrakstu un reto izdevumu nodaļas un citām krātuvēm. Šie avoti pamatā raksturo muižas ēku celtniecības un pārbūvju laiku, celtniecības materiālus un ēku stāvokli. Autore salīdzina izogrāfisko materiālu ar rakstīto avotu ziņām. Neliela darba daļa veltīta Turaidas muižas īpašniekiem un muižas ekonomiskajam stāvoklim. Lai gan pētniece darbu veikusi skrupulozi, tomēr ir bijusi spiesta secināt, ka iztrūkst avotu bāzes par 19. gadsimtu, īpaši par tā otro pusi.²⁸ Vēlākie pētījumi – arheoloģiskā izpēte²⁹ un ēku arhitektoniski mākslinieciskā izpēte apgāz atsevišķus autores pieņēmumus.³⁰

Muzeja zinātniskajā arhīvā ir vēsturnieka Gvido Straubes pētījums „Muiža Latvijā 19.gs.”³¹. Darbā autors atzīst, ka diemžēl „līdz šim faktiski nav iespējams atrast visaptverošus pētījumus par muižu vēsturi Latvijā”³². Darbs pamatā balstīts uz literatūru un publicētajām Kurzemes muižniecības pārstāvju atmiņām par dzīvi Kurzemes muižās, nav izmantoti arhīvu materiāli. G. Straube sniedz izvērstu skatījumu par muižu 19. gadsimta tiesiskās un saimnieciskās situācijas kontekstā, tomēr darba izmantošanu bakalaura darbā apgrūtina tas, ka pētījumā izmantoto avotu lielākā daļa ir no Kurzemes muižām, tomēr šīs ziņas noder kā analogijas jeb salīdzinošais materiāls.

Turaidas muzejrezervāta uzdevumā arī vēsturnieks Uģis Niedre ir veicis izpētes darbu par Vidzemes muižu darbiniekiem – vagaru un mežsargu – kuru ziņas tiek izmantotas darbā.³³ Savā pētījumā „Mežsargs Vidzemes muižā 17. gadsimta beigās – 19. gadsimta beigās” autors apskata mežu stāvokli, mežu aizsardzības likumdošanas pirmsākumus un to attīstību, kā arī mežsarga darba pienākumus. Darbā izmantots plašs literatūras klāsts un liels daudzums avotu,

²⁷ TMR za 1041 (Caune, M. Turaidas pils muiža. Izpētes materiāli. 1989.), 98 lpp.

²⁸ TMR za 1041 (Caune, M. Turaidas pils muiža. Izpētes materiāli. 1989.), 12. lpp.

²⁹ Arheoloģiskie izrakumi Turaidas pilī 1976-1996. Vad. J. Graudonis.

³⁰ TMR za 739 (Bruģis, D., Līne, I. Turaidas muižas pārvaldnieka vecās dzīvojamās mājas izpētes materiāli. Ēkas būvvēstures, būvelementu un to apdares analīze. 2003.), 31 lpp.

TMR za 780 (Bruģis, D., Līne, I. Turaidas muižas dārznieka mājas arhitektoniski mākslinieciskās izpētes materiāli. 2004.), 43 lpp.

³¹ TMR za 1002 (Straube G. Muiža 19.gs.2013.), 140 lpp.

³² TMR za 1002 (Straube G. Muiža 19.gs. 2013.), 2. lpp.

³³ TMR za 930 (Niedre U. Muižas vagars trīs gadsimtos. 2012.), 17 lpp.

TMR za 939 (Niedre U. Mežsargs Vidzemes muižā 17. gadsimta beigās – 19. gadsimta beigās. 2013.), 73 lpp

tomēr iztrūkst materiāls par Turaidas muižas mežsargiem, kas gan nav pārsteidzoši, zinot arhīva materiālu trūkumu par Turaidas muižu.

To, ka muižas pārvaldnieka reālā dzīve vēl 19. otrajā pusē un 20. gadsimta sākumā visai precīzi atbilda A. V. Hupela aprakstam, apliecina arī Oskara Grosberga (1862 – 1941) romāns „Mežvalde” (1926) – spilgts literārs darbs, kurā lasītājs var izsekot, kāda Vidzemes muižas pārvaldnieka dzīvei vesela gada garumā. Tas, ka būdams Skultes muižas pārvaldnieka dēls un pats kādu laiku nostrādājis šādā amatā, ir autora spēks, jo viņš ne tikai skrupulozi atklājis pārvaldnieka ikdienas rūpes un nepadarāmos darbus, bet spējis arī kopumā uzzīmēt bagātīgu tēlu galeriju un atklāt visas muižas dzīves norises kādā bagātā un patriarhālā Vidzemes muižā. Tas ir arī Grosberga vājums nostājoties pagātnes idealizācijas pozīcijā.

Kopumā izmantotie avoti un vēstures literatūra sniedz pietiekami plašu informāciju par muižu saimniecību, agrāro likumdošanu un muižas sabiedrību Latvijā 19. gadsimtā un 20. gadsimta sākumā.

1. MUIŽAS ĻAUDIS UN TO HIERARHIJA MUIŽAS SAIMNIECISKAJĀ STRUKTŪRĀ

1.1. Muižas saimniecība

19. gadsimtā pēc Lorenca fon Kampenhauzena (1781 –1830)³⁴ nāves, Turaidu mantoja viņa dažus mēnešus vecais dēls Baltazars (1829– 1907)³⁵, bet faktiski muižā līdz 1869. gadam saimniekoja Lorenca atraitne Helēna Ulriha Sofija fon Kampenhauzena, dzimusi Staela fon Holšteina (1802 – 1869)³⁶. Muižā visu savu dzīvi pavadīja psihiski slimā Doroteja (1828 – 1881)³⁷ Baltazara māsa. 1869. gadā, kad nomira Helēna, Lorenca atraitne, parādos no viņas divām muižām – Auļiem un Turaidas bija tikai pēdējā. Vispār par Helēnas saimniekošanu viņas dēls Baltazars, Turaidas mantotājs, 1871. gadā atgriezies no ārstēšanās ārzemēm, atsaucas negatīvi. Sakarā ar naudas grūtībām psihiski slimās māsas uzturēšanai viņš rakstīja zemes tiesai, ka tīrie ienākumi no Turaidas tik uzkrītoši mazi, ka jāpēta, kāpēc tas tā ir. Viņš domā, ka tas nav Zelheima (pārvaldnieka) apsaimniekošanas un pārvaldīšanas dēļ. Cēlonis muižas saimniecības 996 rbļ. 75 kap. lielajam deficītam meklējams nenormāli augstajos izdevumos par celtnēm un inventāru. Kā arī Turaidas lauki ir mazi, kalnaini un smilšaini un nevar dot nozīmīgus ienākumus, bet saimniecībai jāizdod nesamērīgi lielas summas dienesta ļaužu un vēl lielākas dienas strādnieku uzturēšanai, kā arī ļoti plašajiem dārziem un parkiem, kas jāuztur labā stāvoklī. Baltazars uzskata, ka lielie izdevumi par ēkām un inventāru radušies sakarā ar mātes 40 gadus ilgo tiešo saimniekošanu un rezumē, ka jāņem vērā vispār nelabvēlīgie apstākļi, kas rodas vienmēr, ja saimnieko sieviete.³⁸ Māti pilnībā bija pārņēmušas rūpes par ģimeni. Beigās traucējis vecums. Ļaunākais tas, ka viņa pārvaldīja muižu pēc principiem, kas 1828. vai 1829.g. pārņemot muižu, varēja būt mērķtiecīgi, bet 1869.g. tie nodarīja muižai paliekošu ļaunumu; tā vecajiem kalpotājiem ierādīti lietošanai un visu mūžu par ļoti mazu atlīdzību labākie gabali tīrumu siena pļavu vidū. Baltazars raksta, ka “Kas pazīst mūsu lauku tautu, tas nenovērtēs par mazu skādi, ko rada šādi pasākumi. Tāpēc, ņemot vērā, to nav vienkārši izteikt naudas izteiksmē muižas ienākumus. Muižas ienākumi, cerot, ka tie augs, var segt apstādījumu uzturēšanu, pārvaldnieka algu un segs deficītu. Bet tas var notikt, tikai enerģiski un apdomīgi muižu pārvaldot”.³⁹

³⁴ TMR za 1041 (Caune, M. Turaidas pils muiža. Izpētes materiāli. 1989.), 22. lpp.

³⁵ Turpat

³⁶ Turpat

³⁷ Turpat

³⁸ TMR za 1041 (Caune, M. Turaidas pils muiža. Izpētes materiāli. 1989.), 32. lpp.

³⁹ Turpat, 33. lpp.

Slimīgais Baltazars fon Kampenhauzens līdz pat mātes nāvei Turaidā uzturējās maz un savukārt arī pēdējos dzīves gadus uzturējās pie mātes radiem Tallinā, kur arī 1907. gadā miris. Muižu faktiski pārzināja Aleksandrs Staels fon Holšteins, un muižas pārvaldnieki par saimniecības jautājumiem sarakstījās ar viņu.⁴⁰ To pašu lasām arī P. Roziša atmiņās: „Barons muižā dzīvoja tikai pa vasarām, viņa pilnvarotie te strādāja.”⁴¹

Kad 1901. gadā Turaidas muižā pārvaldnieku R. Baldiņu nomainīja jaunais pārvaldnieks Heinrihs Bāzlers, viņš rakstīja baronam Staelam fon Holšteiņam, ka „Turaida tā nolaista, ka citur neko tādu neesmu redzējis”⁴². Bāzlera laikā saimnieciskā dzīve Turaidā aktivizējās.

Pēc Baltazara Kampenhauzena nāves Turaidu divās ideālās daļās mantoja Aleksandrs un Konstantīns Staels fon Holšteini - Baltazara Kampenhauzena māšas dēli. Taču arī viņi dzīvoja galvenokārt Tallinā un savā muižā Sammē Igaunijā. Darbus Turaidā vadīja muižas pārvaldnieks.⁴³

1905.g. – 1907.g. revolūcijas laikā muižai nekādi zaudējumi netika nodarīti. 1906. gadā lopu pārraugis Hērvāgens rakstīja Staelam fon Holšteiņam, ka ar saimniecību vismaz ejot labi; pārdoti dārzeni – zirņi, saknes, no ogām avenes un zemenes. Bet Šveices mājā pansijā esot maz ļaužu. Tomēr muižas pieticīgos materiālos līdzekļus raksturo arī viņa rakstītais, pēc sugas lopu tirgus apmeklējuma Kalnmuižā pie Cēsīm: „Skaisti lopi, bet Turaidai par dārgu.”⁴⁴ Tomēr pie turības muiža tā arī netika. Zaudējumus muižai nesa arī valsts monopola ieviešana degvīna tirdzniecībā, jo 1907. gadā muiža zaudēja kroģēšanas tiesības.⁴⁵

1907. gadā no Vidzemes muižnieku kredītbiedrības atkal tika ņemts aizdevums – 3500 rbļ.⁴⁶ Kad 1907. gadā nomira Baltazars fon Kaupenhauzens, muižu novērtēja par 49 500 rbļ., atskaitot parādus, muižā bija 4 783 rbļ. tīras naudas.⁴⁷

Pēdējie lielākie mēģinājumi palielināt muižas ienesīgumu saistās ar 1912. gadu, kad A. Staels fon Holšteins kļuva vienīgais muižas īpašnieks un pēc H. Bāzlera nāves darbojās jaunais pārvaldnieks Roberts Fribozs, kas jau šajā gadā ziņoja muižas īpašniekam, ka ar saimniecību iet labi. Taču saimniecības paplašināšanai muiža apauga ar jauniem parādiem: 1913.g. – 20 000 rbļ., 1914.g. [vairākkārtīgos aizņēmumos] – 49 000 rbļ., kopā uz 1914.

⁴⁰ LVVA, 1100. fonds (Vidzemes zemes tiesa. Muižnieku dzimtu dokumentu kolekcija), 14. apr., 639. lieta (Staēlu fon Holšteinu dzimta)

⁴¹ TMR 4149 (Mutvārdu liecību pieraksts. Rozītis P. Turaida pag. „Dambīši”.1970.),1. lpp.

⁴² LVVA, 1100. fonds (Vidzemes zemes tiesa. Muižnieku dzimtu dokumentu kolekcija), 14. apr., 639. lieta (Staēlu fon Holšteinu dzimta)

⁴³ turpat

⁴⁴ LVVA, 1100. fonds (Vidzemes zemes tiesa. Muižnieku dzimtu dokumentu kolekcija), 14. apr., 639. lieta (Staēlu fon Holšteinu dzimta)

⁴⁵ Beitīņa, L. u.c. *Siguldas novada gadsimtu grāmata*. Rīga: Jumava, 2007, 102

⁴⁶ Turpat

⁴⁷ TMR za 1056 (Kalniņa, Ē. Turaidas muižas saimniecība. 1992.), 14. lpp.

gada beigām 69 000 rbļ.⁴⁸ Turaidas muižas būvdarbu vadītāja Jāņa Lapiņa atmiņās rakstīts: „Sākās Turaidā jauna dzīvība, tika mainīti pārvaldnieki – vecā vietā nāca jauns no Vācijas, kurš bija beidzis Lauksaimniecības augstskolu. Barons izsauca no Vācijas profesoru Milleru, lai tas pateiktu, kur muiža varētu gūt ienākumus. Millers deva padomu būvēt koku apstrādāšanas fabriku muižas mežiem, ko līdz tam vecais barons pārdeva žīdam Šmuljānim, jaunākas konstrukcijas kaļķu un ķieģeļu fabrikas un Zivju audzētavas, priekš kam vietas gravās izdevīgas”⁴⁹. 1910. gadā muiža uzbūvēja piena kiosku zaļumniekiem: „pie Gūtmaņālas pēc arhitekta skices no Dancigas – visa no ozola kokiem, lielāko tiesu, granīta trepēm un pamatiem. Būve izbeidzās ļoti apmierinoši, prieks kungiem un arhitektam.”⁵⁰ ‘

1911. gada pavasarī pēc mašīnfabrikas „Pirvizit” plāna uzsāka zāģu fabrikas būvi: ar transmisijām zem grīdas, gateri, dubultzēmeri, šķindeļmašīnu, pendelzāģi un ēvelmašīnu – visas no firmas „Pirvizit”. Iegādāja lokomotīli „Magdeburg” ar skaidu kurināmo ietaisi un 25 m garu skursteni. Rudenī zāģētava ar 13 strādniekiem Jāņa Lapiņa vadībā sāka strādāt ar pilnu jaudu.⁵¹

1912. g. uzcēla jaunu kaļķu cepli muižas kaļķu lauztuvē ar kaļķakmeņu ceļamā lifta būvi, ko vadīja inženieris Fogels. Līdz gada beigām 24 m augsto celtni pabeidza.⁵²

1912. gadā turpinājās ķieģeļfabrikas būve. Cepla celtniecību vadīja arhitekts Kampe no Rīgas, bet pārējās ēkas – šķūņus, noliktavu, mašīnmāju, 300 pēdas garo tiltu – būvēja Jāņa Lapiņa brigāde. Zāģētavā un ķieģeļceplī ievilka elektrību mašīnu darbināšanai. Tās ražošanai uzstādīja firmas „Siemens – Schukert” dinamomašīnu. 1912. gada jūlijā arī ķieģeļceplis sāka darboties.⁵³

Tā pienāca 1913. gads, par kuru Jānis Lapiņš rakstīja: „Zāģu fabrika, ķieģeļu ceplis, kaļķu ceplis strādāja dūšīgi un noņēmēju netrūka (...)”⁵⁴. Būvdarbi gāja pilnā gaitā. Sāka būvēt galdniekdarbnīcas ēku, kur paredzēts likt galdniekmašīnas no Vācijas. Arī muižas labības klēti ar dzirnavām iesāka, gatavoja būvmateriālus jaunajai Turaidas baznīcai, kuras projektu bija izstrādājis slavenais arhitekts H. Pīrangs, rudenī gatavojās sākt trīs vasarnīcu būvi muižas centrā, veica dīķsaimniecības ierīkošanu. Darbi veicās daudzsološi un straujā tempā.

Nekas muižas dzīvē neliecināja par I pasaules kara tuvošanos, kurš svītros visus Aleksandra Staela fon Holšteina nākotnes plānus. Muižas jaunās ražotnes nodrošināja ar

⁴⁸ TMR za 1056 (Kalniņa, Ē. Turaidas muižas saimniecība. 1992.), 15. lpp.

⁴⁹ TMR 16678 (Lapiņš. J. Atmiņu pieraksts), 4. lpp.

⁵⁰ TMR 16678 (Lapiņš. J. Atmiņu pieraksts), 4. lpp.

⁵¹ TMR 16678 (Lapiņš. J. Atmiņu pieraksts), 4. lpp.

⁵² Turpat, 6. lpp.

⁵³ Turpat, 6. lpp.

⁵⁴ Turpat, 7. lpp.

darbu daudzus turaidiešus: galdniecībā strādāja 7 – 8 cilvēki, kokzāģētavā un uz būvēm – ap 40⁵⁵.

1914. gada augustā sākās mobilizācija, un vairāk nekā puse J. Lapiņa amatnieku tika iesaukti armijā. 1915. gadā darbojās tikai zāģētava, bet maijā tur izcēlās ugunsgrēks – sadega gan ēkas, gan sagatavotie kokmateriāli. Kaļķa un ķieģeļu ceplī tika apturēti, pakļaujoties valdības pavēlei evakuēt uz Krieviju visas iespējamās ražošanas iekārtas. A. Staels fon Holšteins aizbrauca uz savu muižu Sammā Igaunijas ziemeļrietumos. Saviem labākajiem strādniekiem viņš piedāvāja darbu tur. Jānis Lapiņš ar kaļķu cepla meistarū pēc neilga laika šo iespēju arī izvēlējās: „Tas bija 1917. gads starp Jaungadu un Zvaigznes dienu. Nobraucu tur un Barons bija ļoti priecīgs. Kaut gan visi bija pret viņiem slikti noskaņoti, bet ar mani viņš runāja, kā ar savu cilvēku. Barons man piedāvāja naudas vietā, lai ņemu kādu no Turaidas zemnieku mājām, ja to ne, tad katrā ziņā nodegušo zāģētavu, kurai arī liela vērtība ar visām mašīnām. Braukšot uz Rēveli pie notāra un norakstīšot uz pirkšanas – pārdošanas līguma.”⁵⁶

Par konkrētiem kara postījumiem attiecībā uz muižu ziņu nav. Pēc muižas sadalīšanu agrārās reformas laikā 20. gadsimta divdesmitajos gados neatsavinātā muižas daļa – 55 ha muižas zemes ar ēkām, tostarp arī abi ceplī palika A. Staels fon Holšteina īpašumā, kurš tos iznomāja vietējiem uzņēmējiem – Fr. Cerbulim (ķieģeļfabriku) un M. Veidim (kaļķu ceplī). Pēc Otra pasaules kara līdz 50. gadu beigām abas ražotnes vēl tika izmantotas tikmēr, kamēr to atļāva esošās māla un kaļķa atradne.

1.2. Muižas ļaudis un to hierarhija

Muižas ļaudis (Vāciski hofe leute, krieviski: dvorovyje ļjudi), arī muižas saime, muižas cilvēki, bija kāda gruntskunga vai muižas kunga mājkalpotāji un amatnieki, kas vēlīnajos viduslaikos lielāko tiesu bija drellī, bet jaunajos laikos, sevišķi Austrumvācijā, slāvu un baltu zemēs – dzimtļaužu bērni, kam daži gadi bija jākalpo sava kunga muižā, pirms viņiem atļāva līgt pie cita saimnieka vai kunga. Parasti muižas ļaudīs nodeva drauga bērnus (audzēkņus) un vispār bārus.⁵⁷

18. gadsimta beigās A. V. Hupels raksta: „Kur ņemt uzticamus muižas kalpotājus? No vaļiniekiem: tie ir ļaudis, bez zemes un kuri nav ne muižas ne saimnieka dienestā. Pārtiek no sīkas amatniecības, gadījuma darbiem. Mitinās kādā rūmē pie saimniekiem sētās, veicot dažādus darbus par pajumti. Steidzamu darbu laikā tiek izmantoti muižā – siena un ražas novākšanā, līdumu dedzināšanā. Viņu sievas muiža izmanto veļas mazgāšanā un rullēšanā,

⁵⁵ Turpat 7. lpp.

⁵⁶ TMR 16678 (Lapiņš. J. Atmiņu pieraksts), 17. . lpp.

⁵⁷ Dunsdorfs, E. Muižas. Simt divdesmit viens attēls”, Melburna: Kārļa Zariņa fonds, 1983. 16.lpp.

dārzu ravēšanā, linu vēršanā [...]. No vaļiniekiem [muiža] iztaisa krodziniekus, dzirnavniekus, zvejniekus, namdarus, lauku sargus, mežsargus, medniekus, grāvračus, ziņnešus, naktssargus. No viņu bērniem dažādus [muižā noderīgus] amatniekus, kuriem nepieciešama ilgstoša apmācība [kalējus, audējus, skroderus, kurpniekus].”⁵⁸ Tālāk Hupels A. uzskaita nosacījumus pēc kādiem kalpotājus vajadzētu izvēlēties: „Par tā sauktajiem muižas ļaudīm jeb kungu kalpotājiem. Muižkungam, protams, ir atļauts kalpotājus, cik vien viņam vajag, no novada ņemt, un tie tiek izmantoti: kungu apkalpošanai, kā palīgi medībās, skaistuma uzturēšanai, kā muzikanti u.c. Taču ir svarīgi, lai muižkungs: 1) piegrieztu vērību tam, lai sakarā ar lielu muižā nodarbināto ļaužu skaitu, daži saimnieki laukos nepaliktu pilnīgi bez kalpiem un kalponēm, 2) saimniekam, kā tas dažkārt gadās, viņa vienīgo meitu neatņemtu un tās vietā svešu kalponi neiedotu; šāda rīcība zemniekus tikai sarūgtinās, jo laukos ir daudz kalpu un vaļinieku ģimenes, no kurām kalpus un kalpones var dabūt pēc izvēles, 3) muižas saimniecības ļaudis pietiekoši nodarbinātu, lai bezdarbība viņus nenovestu līdz nevīžībai; bērniem būtu jāliek dažādus amata darbus mācīties: zēniem vīt virves, adīt zeķes, strādāt dārzā utt., bet meitenēm šūt, vērpt dziļu utt., 4) kalpiem pienācīgu atalgojumu dotu.”⁵⁹

1804. gada 20. februārī tika izsludināts Vidzemes zemnieku likums (*Bauernverordnung*), kas sastāvēja no 143 pantiem un regulēja dzimtcilvēku statusu, tos daļēji atzīstot par personām un ierobežoja muižnieku rīcības brīvību attiecībā pret dzimtļaudīm. Kā norāda vēsturnieks Arveds Švābe, „Salīdzinot ar Krieviju un pārējo Baltiju, 1804.gada Vidzemes likumi bija svarīgs solis uz priekšu zemnieku likumdošanā, jo dzimtbūšanas vietā ievada humānāku režīmu – tā saukto novadu būšanu: zemnieki vairs nebija saistīti pie dzimtkunga personas, bet tikai pie viņa novada.”⁶⁰ Saskaņā ar šo likumu zemniekus iedalīja arājos (saimnieki un viņu pārziņā esošie kalpi) un muižas saimē (kalpi, pavāri, kučieri, istabmeitas utt.), un muižnieki vairs nevarēja zemniekus pirkt, pārdot un dāvināt kā lietas, lai arī tie palika piesaistīti pie zemes, kura joprojām piederēja muižniekam. Viņš varēja viņus pārdot tikai kopā ar zemi, uz kuras tie dzīvoja. Tajā pašā laikā muižas ļaudis – muižas kalpi palika muižnieka īpašums, ar kuru viņš varēja rīkoties pilnīgi brīvi pēc saviem ieskatiem, tai skaitā pārdot vai dāvināt.

1819. gada 26. martā tika apstiprināti zemnieku brīvlaišanas likumi Vidzemē, kurus pavēstīja tautai 1820. gada janvārī. Brīvlaišana bija ilgs process, kas notika vairākos paņēmienos. Rūpējoties par to, lai muižas joprojām būtu nodrošinātas ar pastāvīgu

⁵⁸ Hupels, A. W. 25.lpp.

⁵⁹ Hupels, A. W. 28. lpp.

⁶⁰ Švābe, A. *Latvijas vēsture. 1800-1914*. Rīga: Avots, 1991. 76.lpp.

darbaspēku, valdība jau uzreiz nolēma, ka tā stāsies spēkā nevis ar likuma izsludināšanas dienu, bet gan pakāpeniski četrpadsmit gadu laikā.

Pakāpeniski mainījās sociālā situācija laukos, un, kaut arī gadsimta beigās kārtas joprojām juridiski nebija atceltas un aptuveni 79% Latvijas iedzīvotāju skaitījās zemnieku kārtai piederīgi, no zemkopības pārtika vairs tikai 56% iedzīvotāju un pārējie bija jau pievērsušies citām nodarbēm, bet daļa bija jau nonākusi pilsētās.⁶¹ Muiža kļuva saimnieciski atkarīga no darba tirgus un līdz ar to mainījās attiecības ne tikai starp laukstrādniekiem, bet arī muižas ļaudīm.

Muižas ļaudis jeb kalpotāji nebija viendabīga masa un tos var iedalīt vairākās grupās. Vienu veidoja augstākās muižas amatpersonas – pārvaldnieki (muižkungi), mežziņi jeb mežsargi (mežkungi), zivsaimnieki, vagari. Otru – privileģētie kalpotāji – paša muižnieka un viņa kundzes sulaiņi, saimniecības pārzines, staļļmeistari, trešo – muižas amatnieki – skroderi, kalēji, namdari u.c. Ceturto un visdaudzskaitlīgāko grupu veidoja vienkāršākie ļaudis, kas pildīja daudzos pienākumus, kas bija nepieciešami muižas normālai funkcionēšanai – ķēkšas, dārznieki, veļas mazgātājas, sargi, dažādi palīgdarbos piesaistīti puīši un meitas. Atsevišķi būtu jāmin muižu krodzinieki un dzirnavnieki, kuri vai nu nomāja, vai apsaimniekoja muižai piederošos krogus un dzirnavas. Visi šie muižas ļaudis bija tādā vai citādā veidā savā darbā saistīti un veidoja zināmu hierarhiju (Sk. shēmu N1).

Jau 1871. gadā pārņemot Turaidas muižu Baltazars fon Kampenhauzens sūdzējās, ka muižā ir pārāk daudz kalpotāju, tad darba tirgus apstākļos pieaugošās prasības pēc darba algas lika apkalpojošā personāla skaitu vēl vairāk samazināt.⁶² Kalpotāju skaita samazināšanos noteica arī tas, ka pēc mātes Helēna Ulrihas Sofijas fon Kampenhauzenas (1802 – 1869) un īpaši slimās māsas Dorotejas fon Kampenhauzenas (1828 – 1881) nāves īpašnieki Turaidas muižā uzturējās visai reti. Ka rakstīja Jānis Lapiņš, „vecie baroni Turaidā bija visai reti un dzīvoja pilī klusi un nemanāmi. Kādreiz gāja pastaigāties pa parku austrumu nogāzē – tur bija lazdu alejas, ogulāji, dažādi koki un krūmi. Pilī bija saimniece, ķēķa meita un istabas meita, namiķis [kurinātājs un sargs], ķēķa puisis.”⁶³

Ziedotāju sarakstā, kas ziedojuši naudu ar sudrabu apkaltas Bībeles iegādei 1900. gadā, sakarā ar Turaidas baznīcas 150 gadu jubileju⁶⁴ minēti 12 muižas kalpotāji un amatpersonas – pārvaldnieks, muižas saimniece, jaunkundze muižā, muižas meitas, sulainis,

⁶¹ Mieriņa, A. Zemnieki un lauksaimniecība. Grām: red. Bērziņš, J. Latvija 19. gadsimtā. Vēstures apceres. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 92.lpp.

⁶² TMR za 1041 (Caune, M. Turaidas pils muiža. Izpētes materiāli. 1989.), 32. lpp.

⁶³ TMR 13288 (Mutvārdu liecību pieraksts. Lapiņš Jānis. Turaida.1979.), 2.lpp.

⁶⁴ TMR plg 8773 (Ziedotāju saraksts,1900), 2 lpp.

mežsargs, dārznieks, kučieris, stārasts, namdaris.⁶⁵ Nav saglabājušies dokumenti, kuros būtu uzskaitīti pētāmajā laika posmā visi muižā nodarbinātie kalpotāji.

Balstoties uz pieejamajiem avotiem var secināt, ka 1871. gadā, kad B. fon Kampenhauzens manto muižu, tā ir ļoti sliktā stāvoklī un iegrimumi parādos. Kā viens no iemesliem ir arī pārmērīgais muižas kalpotāju skaits pie piekoptajām ekstensīvajām saimniekošanas metodēm. Pēc 1907. gada mantinieki Aleksandrs un Konstantīns Staeli fon Holsteini saimniecību intensificē un tad dabiski pieaug muižā nodarbināto skaits, it īpaši būvniecībā, kokmateriālu, kaļķu un ķieģeļu ražotnēs. Avotu trūkums neļauj precizēt muižas apkalpojošā personāla skaitu un to īpatsvaru muižā nodarbināto vidū, tomēr kopējā tendence attiecībā uz muižas kalpotājiem 19. gadsimtā bija viena – sakarā ar dzimtbūšanas atcelšanu un algotā darbaspēka ienākšanu ikdienas dzīvē apkalpojošā personāla skaits samazinājās un palika tikai patiešām visnepieciešamākie.

⁶⁵ R. Baldings, muižas pārvaldnieks, Anna Medne, saimniece muižā, Auguste Kuške, j – kdze muižā, Anna Kronberga, meita muižā, Anna Kveste, meita muižā, M. Martinsons, sulainis, Aug. Rumpēters, viesnīcnieks, Krūmiņš, Slakteros mežsargs, Kārls Šenbergs, dārznieks, Fricis Štauvers, barona kučieris, J. Martinsons, stārasts, Mart. Lapiņš, Meldeross, namdaris

2. MUIŽAS AMATPERSONAS

2.1. Muižas pārvaldnieks

Muižas pārvaldnieka (vācu valodā – *Verwalter*), ko latvieši dēvēja par muižkungu (nejaukt ar muižas īpašnieku, ko zemnieki parasti dēvēja par lielskungu), bija muižas pārvaldes augstākā amatpersona. Pārvaldnieks saņēma rīkojumus tieši no muižas īpašnieka vai tā pilnvarotā un organizēja visu muižas saimniecisko dzīvi.

Mācītājs un novadpētnieks Augusts Hupels savā grāmatā „Saimniecības vadīšanas rokasgrāmata Vidzemes un Igaunijas muižniekiem, kā arī viņu pārvaldniekiem” konstatējis, ka skopuma dēļ vai saimniekojot paši, muižnieki dažkārt zemkopības aprūpi uztic zemniekam – uzraugam (vagaram jeb stārastam) vai algo pārvaldnieka amatā ļaudis bez ekonomikas un lauksaimniecības zināšanām – tirgotājus, rakstniekus, brīvo profesiju pārstāvjus, fabrikantus un kambarsulaiņus. Tas pēc autora domām, nav pareizi un nevar dot vēlamu rezultātu.⁶⁶

Pārvaldnieka pienākumi bija ārkārtīgi plaši un detalizēti noteikti burtiski katrā no muižas apsaimniekošanas jomām (Sk. 2. pielikumu).

Pārvaldnieks bija tas, kas muižā organizēja visu saimniecisko dzīvi, sākot no zemes sagatavošanas jaunajai ražai un beidzot ar ražas novākšanu un realizāciju. Pārvaldnieka atbildība bija ļoti liela, jo tieši viņš pieņēma atbildīgos lēmumus, kad tieši uzsākama sēja, siena pļaušana un ražas novākšana.⁶⁷

Pārvaldniekam bija jā rūpējas par zemes uzlabošanu ar kūtsmēsliem un jāpārtrauga pareiza apiešanās ar darba dzīvniekiem. Zirgu un govju tieša pārraudzība gan atradās lopu uzrauga, staļļa kalpotāju un moderes (*Hofmutter*) pārziņā, taču pārvaldniekam bija jākontrolē, vai šajā jomā valda kārtība un jāpanāk, lai lopu būtu veselīgi, produktīvi un pienācīgi vairotos. Pārvaldniekam bija jāuzrauga arī zemnieku lopu un, ja aprūpe nebija pienācīga, jāaizrāda.⁶⁸

Pārvaldnieka pienākums bija rūpēties arī par esošo cilvēku saglabāšanu un to skaita palielināšanos. Bija jāveicina precēšanās, tika ieteikts dodot jaunajiem pūru un pabalstu no muižas ienākumiem kāzu rīkošanai. Grūtnieces, nedēļnieces un zīdītājas nedrīkstēja likt smagos darbos, bija jāpalīdz tiem, kam daudz bērnu. Zemnieki bija jā aizsargā pret vardarbību un krāpšanu. Bija jāatbalsta muižas jaunieši, kas gribēja mācīties amatus – mūrnieka, namdara, kalēja, galdnieka, atslēdznieka, krāsotāja, jumiķa vai citus. Pārvaldnieka pienākumos ietilpa arī apsekot saimniekus, turklāt labos bija jāslavē, bet slinkos jāskubina.

⁶⁶ Hupels, A. W, 3. lpp.

⁶⁷ Hupels, A. W, 3. – 8., 13 -17. lpp.

⁶⁸ Hupels, A. W, 8. -12. lpp.

Bija jāraugās, lai saimnieki kārtīgi maksā saviem kalpiem un lai klaušu strādniekiem, dodoties tālākos darbos, līdz tiktu dota pārtika un nedaudz naudas.⁶⁹

No pārvaldnieka tika prasīta zināma izpratne arī būvlietās. Viņam bija jāorganizē muižu ēku remonts un jāseko, lai arī saimnieki savlaicīgi remontētu savas ēkas. Pārvaldnieks atbildēja arī par ugunsdrošību (skursteņu un krāšņu pārmūrēšanu un tīrīšanu, ugunsdzēsības ierīcēm u. tml.), turklāt noteikumi šeit bija ļoti bargi. Piemēram, ne klētnieks, ne pats pārvaldnieks nedrīkstēja iet klētī ar uguni, to drīkstēja darīt tikai dienā.⁷⁰

Muižas pārvaldnieka pienākumos ietilpa arī kroga apmeklēšana, lai noskaidrotu, vai tam nav vajadzīgs remonts, vai pietiekami daudz un kvalitatīvas preces, vai tiek pārdots par pareizu mēru un svaru, vai pietiekami tiek kurināts, vai vācu istaba ir pietiekami tīra, vai slepeni netiek pārdota citu novadu prece. Tāpat bija jāpārtrauga dzirnavas, vai pareizi tiek ieturēta malšanas nodeva un jāseko, kā dzirnavnieks izturas pret malējiem.⁷¹

Pārvaldnieks plānoja darbus muižā katrai nedēļai, mēnesim un visam gadam. Hupela grāmatā doti detalizēti katra mēneša darbu apraksti, norādot, kādi pie tiem ir paša pārvaldnieka pienākumi.⁷²

No pārvaldnieka lēmumiem un izturēšanās daudzējādi bija atkarīga ne vien muižas saimnieciskā, bet arī morāla situācija, tādēļ no viņa gaidīja „gudru, taisnīgu un ļaužu labklājību veicinošu izturēšanos”.⁷³ Hupela grāmatā doti norādījumi, kā pārvaldniekam jāizturas pret muižas zemniekiem. Piemēram, „labam pārvaldniekam” bija jāatņem zemnieku sveiciens un, sodot zemniekus, viņam bija jāvadās „nevis pēc garastāvokļa, bet priekšraksta”, turklāt pārvaldnieks nedrīkstēja sodīt saimnieku kalpus, pat ja tie bija norīkoti muižas darbos. Par ļaudīm nedrīkstēja zoties, bija iecietīgi jāizturas pret vietējām paražām un reliģisko piederību, nedrīkstēja lamāties. Pārvaldniekam tika ieteikts apmeklēt zemniekus viņu mājās, mudinot viņus uz labu – mācīt un nodarbināt bērnus, saprātīgi saimniekot.⁷⁴

Hupela dotie padomi bija labi domāti, bet ne vienmēr tos bija iespējams izpildīt, pat pieņemot darbā izglītotu pārvaldnieku.

No 1870./1871. gada līdz 1877. gadam Turaidas muižas pārvaldnieks bija baltvācietis Hugo Frīdrihs Aleksandrs Zelhaims (*Sellheim*). Viņš bija studējis ķīmiju un ekonomiku Tartu universitātē, ieguvis doktora grādu ekonomikā un zooloģijā (1864.gada II semestrī matrikulas nr.7827). Vienlaikus ar pārvaldnieka amatu Turaidas muižā viņš pildīja Vidzemes ugunsapdrošināšanas (*livländisches Feuerversicherung-Verein*) biedrības taksatora amatu.

⁶⁹ Hupels, A. W, 18. -22. lpp.

⁷⁰ Hupels, A. W. 38. - 40. lpp.

⁷¹ Hupels, A. W. 31. - 33. lpp.

⁷² Hupels, A. W. 40. - 44. lpp.

⁷³ Hupels, A. W. 19. lpp.

⁷⁴ Hupels, A. W. 19. – 27. lpp.

Zelhaimu ģimene piederēja Krimuldas vācu draudzei, bet senči un tuvākie radi – izglītotajam vācu valodā runājošam vidusslānim. Turaidas muižas pārvaldnieka amatā Hugo Zelhaims darbojies vismaz septiņus gadus, te viņš apprecēja baronesi Jūliju Izabellu fon Krīdeneri un viņiem piedzima pirmie četri bērni.⁷⁵

Saglabājušies daži Turaidas pagasta tiesas protokoli no 19. gadsimta 70. gadiem⁷⁶, no kuriem redzams, ka muižas pārvaldnieks [Zelhaims] tiešām attiecībās ar muižas zemniekiem izturējās gana augstprātīgi, pat vēl vairāk – nereti konfliktēja ar tiem. Apsūdzētie īpaši uzsvēra muižas pārvaldnieka aizskarošo runu un uzvedību, pat necieņu pret zemniekiem. Tā 1873. gada 2. februārī pagasta tiesā skatītas lietas par nelikumīgu koku ciršanu Turaidas muižas mežā. Pagasttiesā ieprotokolēts, ka muižas pārvaldnieks Zelhaims vienā no konfliktiem teicis Turaidas skolmeistara Cilinska dēlam Gustavam: „Lops, turi muti!”,⁷⁷ bet janvārī pie Gūtmaņālas apvainojis Veides mājas kalpu Kārli Veidi par koka ciršanu, sakot: „Tu lops, tu cūka, tu sliktāks kā mans suns!” Kārlim liecinieks esot Manguss Lassmans, kurš neesot redzējis, ka Karl Veide to koku būtu cirtis. To gan dzirdējis, ka muižas kungs Kārli saucis par lopu, suni un par cūku, brēcis gauži dusmīgi uz Kārli: „Ar ko tu to koku nozagi, vai ar zobiem vai ar cirri, vai ar nagiem un kur ir tavs cirris!?” Turklāt muižas kungam plinte bijusi rokā, un viņš to esot mētājis no vienas uz otru roku ar lielām dusmām: “pistunga bijusi uzlikta un plints gailis uzvilks it kā uz šaušanu.”⁷⁸ Tāpat tipiski šajā laikā, ka muižkungs aizrāvās ar suņiem un medībām – pagasttiesas protokolos ikreiz viņš minēts, atgriežoties no jakts [medībām], vai arī staigājot ar bisi un [medību] suņiem.

Tomēr ir arī citi piemēri, Turaidas muižas būvdarbu vadītājs J. Lapiņš juties novērtēts: „Muižas vadošās amatpersonas ap 1905. gadu bija: muižas pārvaldnieks Bāzlers – sirms, labsirdīgs kungs; Mežkungs Jurševitz – jauns, simpātisks kungs; stārasts Ozoliņš un Šveiceru mājas turētājs Rumpēters – visi pret mani bija ļoti laipni.”⁷⁹

Rezumējot neskaitāmos pienākumus, Hupels secina, ka pārvaldniekam ir daudz jādara un daudz jāprot, tāpēc būtu nesaprātīgi šo amatu uzticēt gadījuma cilvēkam. Viņaprāt, no pārvaldnieka nevajadzētu prasīt, lai viņš ir arī grāmatvedis, jo „izveicīgs lauksaimnieks var būt slikts rakstu pratējs”. Šim uzdevumam varēja algot rakstvedi. Hupels uzskatīja, ka

⁷⁵ TMR za 1239 (Stikāne, V. Izglītotais Turaidas muižas pārvaldnieks un viņa ģimene pirms 140 gadiem), 1. lpp.

⁷⁶ LVVA 144. fonds (Rīgas II draudzes tiesa (Akenstaka, Mores pagasts, Rīgas apriņķis, Vidzemes guberņa) 1. apr., 1520. lieta 2. – 3. lpp. Turpmāk: LVVA 144. fonds, 1. apr., 1520. lieta

LVVA 144. fonds (Rīgas II draudzes tiesa (Akenstaka, Mores pagasts, Rīgas apriņķis, Vidzemes guberņa), 1. apr., 1521. lieta, 2. lp. Turpmāk: LVVA 144. fonds, 1. apr., 1521. lieta

⁷⁷ LVVA 144. fonds, 1. apr., 1520. lieta 2. lpp.

⁷⁸ LVVA 144. fonds, 1. apr., 1521. lieta, 2. lp.

⁷⁹ TMR 16678 (Lapiņš. J. Atmiņu pieraksts), 2. lpp.

pārvaldniekam nevajadzētu arī katru nedēļu rakstīt ziņojumus. Tā vietā pietiktu ar mutisku ziņojumu, bet rakstiskos pārskatus reizi mēnesī iesniegtu rēķinvedis.⁸⁰

Interesanti, ka Hupela grāmatā doti norādījumi arī muižas īpašniekiem, kā izturēties pret pārvaldnieku. Viņaprāt nebūtu pareizi likt pārvaldniekam doties ar kungu medībās vai apkalpot muižas viesus. Pārspīlēti būtu arī neļaut viņam pieņemt viesus un iet viesībās. Labu pārvaldnieku muižniekam bija augstu jāvērtē – jāuzrunā uz Jūs, jāpiešķir tam inspektora tituls, dažkārt jāaicina pie kungu galda. Tajā pašā laikā muižniekam bija jābūt neiecietīgam pret pārvaldnieku, kurš zemniekiem lika ilgi gaidīt uz uzklausišanu, „aizbildinoties ar atpūtu, kafijas dzeršanu vai izklaidēm ar viesiem”, kā arī pret to, ja pārvaldnieks ņem dāvanas. Saskaņā ar tradīciju pārvaldniekam pienācās „pieklājīgi dzīves apstākļi un labs atalgojums”, bet lielākās muižās – arī palīgs un saimniecības vadītāja. Viņam pienācās arī viens kalps un viena kalpone, kam algu un uzturu deva pats pārvaldnieks.⁸¹

2.2. Mežzinis (mežsargs)

19. gadsimtā no Vidzemes mežu kopplatības ap 70% piederēja muižai, ap 11 % kronim, t.i., valstij, zemniekiem faktiski nemaz.⁸² Pamatā mežu kopšanas kultūra 19. gadsimtā vēl tikai aizsākās un uz mežu skatījās kā uz lietu, kuru var bezrūpīgi izmantot, nerūpējoties par tā atjaunošanu. Lielu malkas daudzumi tika izlietoti rijās žāvējot labību, un degvīna dedzinātavās, gatavojot degvīnu, arī virtuves plītīs uguns dega visu dienu. 19. gadsimta otrajā pusē mežus bez sirdsapziņas pārmetumiem intensīvi izcirta un izcirtumos muiža veidoja jaunas saimniecības – rentes mājas un nometināja zemniekus, turklāt bieži izcirstos kokus turpat arī sadedzināja.

Turaidas muiža neļāva zemniekiem patstāvīgi izmantot mežu un meža zemi rentes mājas zemniekiem, par ko lasām 1884. – 1890. gada naudas rentes kontraktā starp Turaidas pilsmuižu un tai piederīgās „Purmašu” mājas saimnieku Andreju Vikmani, kur teikts, ka meža zemi aizliegts brūķēt, un priekš mājas uzturēšanas no muižas var dabūt 10 asis malku no kritušiem kokiem un žagarus, bet būv- un lietas kokus, cik muižas valde uzskatīs par vajadzīgu.⁸³ Rentes māju saimnieki lielu daļu rentes naudas atstrādāja muižai mežu izciršanā un baļķu izvešanā pie Gaujas. Turaidiešu tradicionālie papildus peļņas amati 19. gadsimta beigās – kokamatnieki, stīpu liecēji, spieķu gatavotāji, plostu pludinātāji – liecina par viņu saistību ar mežsaimniecības nozari.

⁸⁰ Hupels, A. W. 40. lpp.

⁸¹ Hupels, A. W. 41., 42. lpp.

⁸² *Latvijas mežu vēsture līdz 1940. gadam*. Rīga: (WWF)-Pasaules Dabas Fonds, 1999. 65. lpp.

⁸³ TMR 6042 (1884. – 1890. g. naudas rentes kontrakts starp Turaidas pilsmuižu un Purmašu” mājas saimnieku A. Vikmani), 4 lpp.

Reizē ar pirmajiem mežu aizsardzības likumiem 18. gadsimta pašās beigās un 19. gadsimta⁸⁴ sākumā valsts un privātmuižās kā nepieciešamību ieviesa mežsarga amatu. Turklāt to uzticēja vietējam zemniekam, dzimtcilvēkam. Amats, gluži kā stārasta – vagara amats, nepateicīgs, bet kārdinošs – ar zināmām privilēģijām no muižas dotām, dažreiz arī paša piešķirtām. Mežsargi saņēma dienesta zemi un sētu, algu no muižas un daļu no zemnieku soda naudām par kaitējumu mežam.

Mežsargi Vidzemē laika gaitā kļuva par īpašu sociālu kārtu, bieži ar ilgām dzimtas tradīcijām šai amatā un tieši 20. gadsimta sākumā vairāk sliecās pie vācietības nekā pie revolucionārajiem latviešiem vai igauņiem. Viņi bija tilts, kas saistīja dižciltīgo muižniecību ar vietējo tautu.⁸⁵

Mežsargs muižā bija amats ar varu un pienākumiem. Literatūrā un likumos minēti vairāki amata nosaukumi: mežkungs, tātad mežzinis, meža uzraugs, meža sargs – tas pats mežsargs. Par mežsargiem muiža izvēlējās ļaudis, kuri muižā auguši no jauniem gadiem, t.s. audzēkņi vai apzinīgu un izpildīgu saimnieku dēlus. Saderot par mežsargu, viņu iepazīstināja ar pienākumiem un lika nodot amata zvērestu (Sk. Pielikumu N2.2). Notikušo dokumentēja pagasta tiesas protokols. Muižas izraudzītais „sader par mežu un lauku sargu, tikpat par muižas kā par saimnieka robežu apsargātāju. Arī zemnieku ēkas uzskatīt, ka tās pēc likuma riktīgi apkoptas tiek turētas un arī, ka sētas netiek nodedzinātas un nopostītas, un lūkot pakaļ, ka valste savā mežā kokus necērt un mežu nenoputina bez muižas valdīšanas ziņas. Visu vairāk par to jāgādā, ka visus mežus no laupītājiem apsargāt.”⁸⁶

No Turaidas muižas kopējās platības – ap 5800 ha – 2/3 aizņēma mežs un tika algots mežkungs, kas dzīvoja muižā un trīs mežsargi, kam deva mājas un zemi Slakteros, Sīmanīšos un Bargos, tie aprūpēja arī barona medību saimniecību. Muižai bija „fazānu dārzs”, algots piķieris medību suņu uzraudzībai un kopšanai.

Pirmie zināmie tuvākās apkārtnes mežu likumi, turklāt latviešu valodā, doti Inčukalna muižas novadā 18. gadsimta izskaņā. „Mescha=likkumi, maniem semmes=ļaudim par labbu usrakstīti un rakstos iespiesti. Rīgā pie J/ D. Muller, 1797.”⁸⁷ Likumi paredzēti Rīgas apriņķa Inčukalna un Vangažu muižas zemniekiem. Meža sargātāju pienākumi skaidri izteikti: nemitīgi uzmanīt mežu, kontrolēt cirtējus, notvert vainīgos, ķīlāt, raudzīt, lai tiek ievēroti

⁸⁴ Nopietnas mežu aizsardzības pamatus Baltijā ielika viens no slavenākajām Vidzemes muižniecības dzimtas pārstāvjiem, proti – Baltazars fon Kampenhauzens (1745. – 1800) . Viņš vēl 1782.gadā izstrādāja mežu instrukciju, kura kļuva par pamatu 1802.gada Krievijas impērijas vispārējam mežu likumam, kas darbojās visu 19.gadsimtu.

⁸⁵ Hubert Neuschaeffer, *Kleine Wald und Forstgeschichte des Baltikums - Lettland und Estland. Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen. Meckenheim* 1991., S. 64. . Citēts pēc: TMR za 930 (Niedre, U. Mežsargi Vidzemes muižā 17. gadsimta beigas – 19. gadsimta beigas. 2013.), 1. lpp. Turpmāk: Niedre, U. Mežsargs.

⁸⁶ LVVA, 2134. f., 1. apr., 558a lieta 12. lp., 1862. gads, Maz_Brenguļu muižā. Citēts pēc: Niedre, U. Mežsargs.

⁸⁷ Mescha=likkumi, maniem semmes=ļaudim par labbu usrakstīti un rakstos iespiesti. Rīgā pie J/ D. Muller, 1797.” Turpmāk: Meža likumi.1797.

medību noteikumi un, izsekot un iznīcināt plēsīgos zvērus – lūšus, lāčus, lapsas un īpaši vilkus, kuri vairojās un kļuva par nopietnu draudu muižu un zemnieku lopiem.

Neliels fragments no likumiem: „Nevienam nebūs vaļas kādu lūdumu nolīst pirms meža kunga atvēles pie 1 dālderā strāpes [...]. Par ikkatru bez meža uzrauga ziņas nocirstu koku – 10 māru strāpe [...]. Visiem stabiem, kas priekš baļķiem, rīķiem jeb traukiem, priekš lubām jeb citām mājas vajadzībām top nocirsts, būs ar meža āmeri apzīmētiem būt [...]. Visa rijas un asu malka top no lauznēm un prukšiem, t.i. no kritušiem un par to derīgiem nokaltušiem kokiem sacirsta. Būs šim darbam rudenī vai plikā salā notikt [...]. No meža uzrauga jāizņem zīme, ka apakš viņa uzraudzības malka cirsta [...]. Ja kāds caur bēgšanu no ķīlāšanas [par neatļautu darbošanos mežā] grib atrauties, tā zirgs pēc brīdinājuma var nošauts tapt [...]. Visiem, kuriem muižas valstī bises ir, būs tās muižā nodot tiklīdz kopšanas laiks iesākās, tur glabāt kamēr laiks pāriet[...]. No pavasara laika līdz Jāņiem un vēlāk būs visiem suņiem lielas rungas ap kakliem apkārt [likt], kas bez tādas tiek redzēts, tūliņ tiek nošauts.”⁸⁸

Tā kā likumi pret mežu postītājiem kļuva arvien skarbāki, tad līdz ar to arī mežsarga darbs kļuva arvien bīstamāks. Dažādi notikumi un situācijas, kurās mežsarga dzīvība vai īpašums atriebības dēļ apdraudēts, aprakstīti gan tiesu protokolos, gan laikrakstos. Kāds rakstītājs, kura pseidonīms G. M. Š.rgs. – tāpat, mežsargs – 1880. gadā laikrakstam *Mājas Viesis* iesūtījis atmiņu stāstu, kurā stāsta, kā mežsargs ziemā uzgājis nelegāliem meža cirtējiem, kuri to pēc tam mēģinājuši tuvējā ezeriņa āliņģī noslēcināt.⁸⁹

Arī Turaidas pagasta tiesas protokolos viens ir saglabājies par lūduma ierīkošanu 1876. gadā, kur muižas mežsargs no Sīmanīšu mājām Andrejs Amols (*Andres Emol*) sūdzas par Kalna – Zāģeru mājas rentnieku Pēteri Kalniņu, ka „Pēter Kalniņ nocirtis 1/ 2 pūra vietas lūdumu bez muižas zīmes un meža sarga ziņas (lai gan pēc P. Kalniņ kontrakta un norunātu maksu ir brīv cirst), kas visiem šīs valsts rentniekiem ir kārtīgi zināms, ka bez zīmes no muižas valdīšanas nekad nava brīv lūdumu nocirst, bet Pēter Kalniņ ir bez zīmes to darījis. Pēter Kalniņ atbildēja: cik reižu šim būšot prasīt brīvību?, vienreiz tak muižas valdīšana atvēlējusi lūdumu par zināmu naudas maksu katru gadu 1 pūra vietu cirst.[...]. Spriedums: Tāpēc, ka Pēter Kalniņ nava no muižas valdīšanas zīmi izlūdzis dēļ lūduma ciršanas – no viņa jāpiedzen valsts nabagu lādē strāpes nauda 25 kap.”⁹⁰ Tomēr mežsargs ar spriedumu nav bijis mierā un pārsūdzējis Draudzes tiesā, kas piesprieda P. Kalniņam soda naudu jau 5 rubļus.

Vēl kādā citā pagasta tiesas sēdē 1873. gadā izskatīti jautājumi, kad muižas mežsargs Andrejs Graudiņš apsūdzējis skolmeistaru/ ķesteri J. Cilinski un viņa dēlu Gustavu par

⁸⁸ Meža likumi.1797. 4- 6 lpp.

⁸⁹ Mājas Viesis. 1880. nr.18.

⁹⁰ LVVA 144. fonds (Rīgas II draudzes tiesa (Akenstaka, Mores pagasts, Rīgas apriņķis, Vidzemes guberņa), 1. apr., 1689. lieta 2.-3. lpp.

žagaru nociršanu baznīcas slotu gatavošanai⁹¹ un Veides mājas kalpu Kārli Veidi, kurš pie Gūtmaņālas muižas mežā esot nocirtis 3 – 4 collas [ap 7, 5 – 10cm] resnu kļavas koku.⁹² Turaidas muižas mežsargiem bija jāuzrauga ne tikai mežu. “Slakteru” māju mežsargs uzraudzīja arī Gūtmaņa alu un uzrakstus atļāva izdarīt tikai par attiecīgu samaksu.

Ciešā kontaktā ar muižas mežsargu vai mežzini, lai laicīgi varētu sagatavot nepieciešamos kokmateriālus strādāja muižas būvmeistars – atbildīgais par muižas ēkām. Tāpat arī muižas zāģētava strādāja pamatā tikai uz muižas pasūtījumiem un tai bija jābūt krājumā visa veida kokmateriāliem. Par to liecina arī Turaidas muižas būvdarbu vadītāja J. Lapiņa rakstītais: „Kad biju vaļīgāks, braucu mežkunga vietā koka materiālus uzņemt ziemā. Tad iepazinos arī ar Šmuljani Aronu [koku uzpircēju], kurš tad vēl gāja pa mežiem, nebija tik bagāti kā tagad.”⁹³

Mežsarga darbs bija grūts – katru dienu no gaismas līdz gaismai, dažkārt arī naktīs, ziemu un vasaru – mežā. Muižas mežsargs sociālajā hierarhijā bija tādā pat līmenī kā vagars, bet nereti kļuva īpašniekam tuvāks, jo mežs gadsimta otrajā pusē deva lielāku kapitālu kā raža no tīrumiem. Arī muižnieku iecienītās medības, kuru labs iznākums pilnībā bija atkarīgs no laba mežsarga.

2.3. Vagars (stārasts)

Lauksaimniecība bija galvenā Latvijas muižu nodarbe, kas nesa tām būtisku ienākumu daļu. Ja līdz 1817./ 1819.gadam galvenais darba veicējs tajās bija dzimtcilvēks, tad pēc dzimtbūšanas atcelšanas pakāpeniski lauku darbu smagums pārgāja no kļaušniekiem uz algotu laukstrādnieku pleciem, kurus izrīkot bija muižas pārvaldnieka vai viņa pakļautībā esoša vagara uzdevums. Ja muižu pārvaldnieki parasti bija vācieši, tad vagari izraudzīti no latviešu zemnieku vidus. Tieši vagari bija tie, kuri ikdienā cēlās pirmie un norīkoja kļaušniekus, vēlāk algādžus darbos, pēdējie arī gāja gulēt, kad visi darbi bija pieņemti. Ja pārvaldnieki bieži bija izglītoti, tad vagaru darbība parasti balstījās tikai uz praksē pārbaudītām zināšanām. „Vagara Katehismā bija tikai viens paragrāfs: „*Mist, Mist – das ist die ganze List!*” Mēsli, mēsli – tā ir visa viltība! [lai būtu raža]”⁹⁴

Arī muižas ražojumus, vedot uz Rīgu pārdot, vagars jeb stārasts bija tas, kas izkārtoja vezumu kravu. Tāpat zem vagara uzraudzības veica valsts uzliktas šķūtis un ceļu labošanas darbus. Pavasaros organizēja mēslu izvešanu uz muižas tīrumiem, arī līdumu dedzināšana, talku rīkošana palika viņa ziņā. Pēc A. Šauriņa vārdiem, „Normu nekādu nebija. Vagars zināja, cik cilvēks spēja padarīt. Ja to nevarēja, bija jāiet prom. Jurgos mainīja dzīves vietu.

⁹¹ LVVA 144. fonds, 1. apr., 1520. lieta

⁹² LVVA 144. fonds, 1. apr., 1521. lieta

⁹³ TMR 16678 (Lapiņš. J. Atmiņu pieraksts), 6. lpp.

⁹⁴ TMR za 930 (Niedre U. Muižas vagars trīs gadsimtos. 2012.), 14. lpp.

Ziemā darbus sāka 6 no rīta. Brauca uz mežu malkā. Vasarā no tumsas līdz tumsai. Viens otrs jau strādāja dikti labi.”⁹⁵

1849. gada Vidzemes zemnieku likums oficiāli atļāva muižniekam piešķirt savam uzraugam, arī vagaram, tiesības pārmācīt darbiniekus ar 6 sitieniem pa apsegtu miesu. Toreizējie draudzes materiāli liecina, ka „visā Vidzemē iedibinājusies paraža, ka muižas uzraugi [vagari] pastāvīgi soda darbiniekus, negriezdamies katrā gadījumā pie muižas policijas pēc sprieduma”⁹⁶. Vagari pagastu tiesu protokolos pieminēti visai reti, un tas saprotams, jo sūdzēt viņus jēgas nebija. Arī vagaram nebija jēgas sūdzēt darbiniekus tiesā, jo tiesu viņš sprieda pats uz vietas.

No visiem muižas darbiniekiem vagars ir ieguvis vislielāko vietu latviešu folklorā – pasakās, kur viņš parasti nonāk ellē, kur viņam klājas grūtāk, kā muižniekam, vai muižkungam. Iespējams, ka tas izskaidrojams ar to, ka ar vagaru zemnieki saskaras biežāk, kā ar muižnieku vai pārvaldnieku un ar to, ka vagars tomēr nāk no savējo – no zemnieku vidus, un pienākums savus pagastniekus uzraudzīt, pārlielināt un sodīt, ir skarbs un nepatīkams.

Tātad vieni no svarīgākajiem amatiem muižās saimniecībā bija muižkungs, mežsargs un vagars. Muižkunga, mežsarga un vagara attiecībās pret zemniekiem liela nozīme bija viņu personībai un cilvēciskajām īpašībām – t.i. viņu raksturam, temperamentam, labsirdībai, cietsirdībai un viņu mācai sadzīvot ar cilvēkiem.

⁹⁵ TMR 4151 (Mutvārdu liecību pieraksts. Šauriņš A. Turaidas pag. Sprīdīši”. 1970), 2. lpp.

⁹⁶ Ābers, B. *Vidzemes zemnieku stāvoklis 19.gs. pirmā pusē. Rīga.* 1936.202. lpp.

3. MUIŽAS DARBINIEKI UN AMATNIEKI

Latvija laukos 19. gadsimtā atkarībā no juridiskā statusa bija muižu, pagastu un zemnieku saimniecībās nodarbinātie amatnieki. Muižu vajadzībām strādāja gan pilsētu, gan lauku amatnieki. Sarežģītu darbu veikšanai, vai modernāku apģērbu vai apavu izgatavošanai muižnieki īpašos gadījumos nolīga pilsētas meistarus, arī smalkākos iedzīves priekšmetus pasūtīja pilsētās. No zemniekiem cēlušies amatnieki strādāja muižai, apgādājot ar mēbelēm un citiem nepieciešamajiem priekšmetiem muižas darbinieku dzīvojamās un darba telpas. Labākie latviešu meistari nereti darbus ņēma tikai muižās.⁹⁷

Amatnieki izpildīja muižas pasūtījumu, par to saņemdami dzīvokli un zemes gabalu, bet ārpus tā varēja strādāt pagasta iedzīvotājiem par samaksu. Tas labi vērojams, izanalizējot Turaidas muižas skrodera Dāvida Kušķa pasūtījumu grāmatiņu. Skrodera pasūtītāji ir Turaidas, Lēdurgas un Siguldas mācītāji un krodzinieki, Turaidas, Siguldas, Englārtes, Krimuldas un Jērkules muižu īpašnieki un kalpotāji, rentes māju saimnieki un citi turīgi apkārtnes iedzīvotāji. Piemēram, Jūliusam Milleram Jērkules muižas nomniekam un Krimuldas baznīcas patronam D. Kuške vienā laikā 1861. gadā ir dēlam pāršuvis kažoku, kungam uzšuvis vesti, vecākajam dēlam uzšuvis svārkus, otram dēlam iegrudinājis, mazajam dēlam plāns mētelis.⁹⁸ D.Kušķes piezīmju grāmatiņā Millers kā pasūtītājs parādās regulāri līdz 1866.gada jūnijam. Jādomā, ka skroderis strādāja uz vietas Jērkules muižā, ar kuru viņu saistīja arī ģimenes saites. Viņa Turaidas Grāmatnešos dzimušie bērni Ernsts Frīdrihs Teofils (dzimis 1851, miris Turaidā kā sedlinieka māceklis 1876), Johana Sofija (dzimusi 1853) un Emīlija Barbara (dzimusi 1855) izgāja konformāciju Jērkules muižā 1869. un 1871.gadā.⁹⁹ Kušķis šuvis arī Turaidas muižas kalpotājiem, piemēram, 1864. gadā kažoku lopu pārraudzei Marijai Oldermanei,¹⁰⁰ kažoku klēts pārraugam Oldermanim Jurim,¹⁰¹ svārkus Šēnbergam.¹⁰²

Par amatnieka dzīves apstākļiem raksta J. Lapiņš: „Turaidas ūdens dzirnavās mazā istabiņā, kura izpildīja arī ķēķi, guļamistabu, darbnīcu – viss lielums 13 x 11 pēdas, dzīvoja mūsu ģimene: Tēvs, māte, divas māsas un mēs – divi brāļi. Tēvs kā koka amatnieks gāja apkārt strādādams – pelnīja mums maizi, arī māte šur tur pelnījās, pa to laiku mūs mājās

⁹⁷ Kronis, V., Vanaga, L. Amatniecība. Grām: red. Bērziņš, J. Latvija 19. gadsimtā. Vēstures apceres. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 202.lpp

⁹⁸ TMR 17963 (Skrodera D. Kušķes piezīmju grāmatiņa) 3. lpp.

⁹⁹ LVVA, 235.f., 4.apr., 1321.lieta, 27.lpp ; 1323.lieta, 24.lp.

¹⁰⁰ Marija Oldermane 1842- 1859. gadā bija Turaidas muižas lopu pārraudze (*Hoffmutter*) un klēts pārraudze (*Kleetenervalterinn*). Viņa bija viena no kūmām Kušķa dēlam 1859.g.; mira Turaidā 1876.gadā 73 gadu vecumā

¹⁰¹ Juris Oldermanis, dzimis Mazstraupē, 1834 - 1842. gadā bija Turaidas muižas klēts pārraugis (*Kleterkerl*), kurš mira Turaidā 1877.gadā 76 gadu vecumā

¹⁰² Nav zināms, kuram Šēnbergam; Pēteris Šēnbergs – Turaidas dārznieka puisis 1841-1848, Kārlis un Baltazars Šēnbergs – dārznieka puīši 1881.- 84.g. 19.gs. otrajā pusē Šēnbergi minēti kā Turaidas muižas staļļmeistars, kalējs, virtuves kalpone u.c.

uzpasēja vecāmāte. [...] Skolā sāku iet 1896. gadā, toreiz Turaidā bija kā uzbūvēta „Ministerijas skola”, būvdarbus izveda mans Tēvs, kurš arī pats tikai visu bija iemācījies.[...]. Vasaru gāju Tēvam līdzī uz būvēm, strādāju tāpat no agra rīta līdz vakaram, kā citi strādnieki – jo tad jau darbalaiks skaitījās no saules līdz saulei. Grūti jau bija tik jaunam puikam, no tā dabūju līku muguru.”¹⁰³ Vēlāk Rīgā apguvis tehnisko zīmēšanu J. Lapiņš tiek uzaicināts uz Turaidas muižu, kur viņa vadībā no 1910. – 1915. gadam tiek veikti ēku remontdarbi un modernizētas un no jauna uzbūvētas galvenās ražošanas būves – kaļķu ceplis, ķieģeļu ceplis, „zāģu fabrika” u.c. Jaunbūvētās ražotnes deva darbu daudziem turaidiešiem – 1913. gadā J. Lapiņa vadībā muižas galdniecībā strādāja 7 – 8 cilvēki, kokzāģētavā un uz būvēm – ap 40.¹⁰⁴

Būvdarbu vadītāja darbs tika labi atalgots – 1912. gada līgumā ar muižu J. Lapiņam tiek noteikts gada atalgojums: „J. Lapiņš saņem gadā: I Par zāģu fabrikas un elektrības vadību naudu rbļ 500.00; 2 govīs tiek turētas un ganītas muižā; 1 zirgam barība tiek dota un stallis; 1 pūrvieta kartupeļi stādīti muižas tīrumā; dzīvoklis brīvs muižā, iekāms izbūvē fabrikas māju. II Par fabrikā izstrādātiem un pārdotiem materiāliem un šindeljiem, kas tiek muižas būvei izstrādāts par to 5% no summas.”¹⁰⁵

Katrā muižas saimniecībā turēja mājlopus, ar kuru ražotajiem produktiem varēja apgādāt pašu saimniecību, daļu pārdot, lai iegūtu peļņu, un iegūt no tiem dabisko mēslojumu. Tāpēc govju uzturēšanai, pavairošanai un izmantošanai tika pievērsta īpaša uzmanība. Par lopbarības iegūšanu, ganību ierīkošanu, lopu pasargāšanu no vilkiem atbildēja muižas pārvaldnieks vai vagars. Galvenās rūpes sagādāja govju izturēšana pa ziemu, kad bieži vien nepietika barības. Hupels par to raksta: „Daudzās muižu saimniecībās, kuru īpašnieki ar degvīna brūvēšanu nodarbojas, bet netur nobarojamus lopus, mēdz sugas lopus, galvenokārt jau govīs, ar brāgu (degvīna brūvēšanas atkritumu produkts) dzirdināt. Tas ir tik spēcīgs barības līdzeklis, ka ātri vien atjauno lopu spēkus un pat pie visvājākās salmu barības govīs izskatās mundras un atkopusās, tāpēc tīrs zaudējums ir tad, kad govīm ir jāizbaro milti: labāk ir vispirms degvīnu no tiem izdzīt un tad dot lopiem pāri palikušo brāgu. [...] Tas lauksaimnieks, kurš tikai pa reizei kādu degvīna mucu izbrūvē, nedrīkst par vērienīgu lopu nobarošanu pat domāt. Brāgu viņš var labāk izbarot govīm, cūkām un vaislas putniem, kuru barošanai citādi būtu jātērē milti.”¹⁰⁶

Ja muižkungs bija ģimenes cilvēks, tad viņa sieva bieži izpildīja muižas lopu pārraudzes – modernieces pienākumus, viņas rīcībā bija arī piena kambara atslēgas. Moderes pārzināja arī sviesta un siera izgatavošanu. Modernieks – (lejasvācu moder, māte; arī modere,

¹⁰³ TMR 16678 (Lapiņš. J. Atmiņu pieraksts), 1. lpp.

¹⁰⁴ Turpat 7. lpp.

¹⁰⁵ TMR 16678 (Lapiņš. J. Atmiņu pieraksts), 6. lpp.

¹⁰⁶ Hupels, A. W. 37. lpp.

Hofmutter, muižas kūts pārzine) senāk galvenokārt muižās govju kūts pārzinis un piena pārstrādāšanas darbu vadītājs.¹⁰⁷

1837. gadā Jelgavā izdotās pamācību grāmatas moderēm¹⁰⁸ ievadā rakstīti galvenie priekšnoteikumi labai moderei, kurai jāpazīst katra govys no viņas pārzinā esošā ganāmpulka, jābūt klāt jebkurās darbībās ar lopiem, atslēgām jābūt vienmēr klāt, lai bez viņas ziņas neviens kūtī neieklātu. Moderei jābūt vienmēr tīrai un kārtīgai, tāpat arī moderēšanas traukiem, un galvenais tai jābūt bargai, lai to cienītu gan kūts meitas, gan lopu uzraugi, gan darba devējs.

Bijušā Turaidas muižas modernieka Kārļa Mardaka meita Emma Barisa atcerējās, ka „tēvs strādāja muižā par modernieku, māte palīdzējusi tēvam. Moderniekam bija jākopj muižas govys, jāslauc tās. Govys bijušas melnraibās. Pienu pieņēma un uzskaitīja stārasta Ozola sieva. Pienu veda uz Siguldas staciju katru dienu. Lai tas nebojātos, to glabāja pagrabklēts pagrabā. Vasarā tur salika ledu, tādēļ vienmēr bija nepieciešamais aukstums. Kūts vienmēr bijusi balta nokrāsota, logi tīri, ēkas priekšpuse vienmēr tīri nokopta, nobērta ar smiltīm. Govys ganībās laida caur laidaru gar dīķi un smēdi. Ganības bija aiz magazīnas kalnā. Modernieks un stārasts dzīvoja vienā mājā, katrs savā galā, katram trīs istabas un virtuve. Abās pusēs mājai dārzs: ½ pūrvietas kartupeļiem, ½ pūrvietas dārzeniņiem. Turēja 1 govī, kādu laiku arī aitas, bet muižkungam nepatika aitu blēšana, tādēļ viņš devis naudu dzijas iegādei. Vēlāk tēvs nav varējis satikt ar stārastieni [stārasta Ozola sievu], tādēļ viņi aizgājuši no vagara mājas un tēvs vairs nav bijis modernieks”.¹⁰⁹

Pie svarīgākajiem muižas ienākumu avotiem piederēja krogi. Tos parasti cēla ļaužu pulcēšanās vietās – krustcelēs, tirgus vietās, pie baznīcām un dzirnavām un tie bija ne tikai iedzeršanas vieta, bet arī naktsmītne ceļiniekiem. Lauku krogi bija galvenā iestāde, kur laucinieki sapulcējās apmierināt savas prasības pēc sabiedriskas dzīves, jaunāko ziņu, baumu un norunu vieta, līgumu un rēķinu kārtošanas vieta.

Hupels A. savā rokasgrāmatā atzīmē, ka „nepiedodami, neievērojot viņa paša intereses un pienākumu pret sabiedrību, rīkojas tas lauksaimnieks, kurš savu krogu, kas atrodas lielceļa malā: 1) piemērotā ēkā ievietot kavējas, jo kurš gan labprāt tajā iegriezīsies, kad tur sienas draud iebrukt vai kad salmu jumts ir caurs, un viena puse logam ir bez stikla, vai pat ar dēļiem aiznaglota? 2) neapgādā ar visām ceļiniekiem nepieciešamajām precēm, pie kurām gan nevar pieskaitīt gultas pārnakšņošanai, kafiju, tēju un vīnu, jo tos reti pieprasa, taču būtu jāpieskaita

¹⁰⁷ LKV 14. sēj., R. 1936., 27574. sleja

¹⁰⁸ Pamācīšana moderēm/ Kā pie lopu kopšanas būs turēties/ Šīm par labu sarakstīta/ No/ Viļļa Adolpī/ Pārtulkošana latviešu valodā sagādāta/ no/ W. Pantenius./Jelgavas latviešu rīta mācītāja./Jelgavā 1837

¹⁰⁹ TMR 22555 (Mutvārdu liecību pieraksts. Barisa E. Turaidas pag. „Aunīskalni”. 1994.), 3. lpp.

tādas preces kā alus [...], degvīns, auzas, siens, siļķes, maize un tabaka. [...] visos krogos gan būtu jā rūpējas par to, lai tajos būtu dabūjams labs dzeramais ūdens.”¹¹⁰

Sīkpreču tirdzniecība, nomaksājot apriņķa valdē nelielu nodokli, bija atļauta visiem krodziniekiem un krodzinieks nereti bija arī veikalnieks – bodnieks. Krogam bija izdevīgi iegādāties no vietējiem zemniekiem dažādus viņu ražojumus kā, piemēram, sienu, salmus, malku, olas, gaļu, zivis u.c., pretī ar peļņu tirgojot dažādas zemniekiem nepieciešamas preces – siļķes, sāli, dzelzs izstrādājumus, tabaku, kviešu maizi u.c. Ja nebija īpašas bodes telpas to darīja krogū vai krogus klētī. Preču klāsts 19. gadsimta 70. gados bija visai plašs.

1875. gada pavasarī Dunes muižas rentes kungs Reinholds Vālfeils uzsaka Dunes muižas krodziniekam Ādamam Noriņam rentes kontraktu.¹¹¹ Konflikta cēloņi nav zināmi, bet Noriņš vietu labprātīgi nepamet un tad liecinieku klātbūtnē tiek atvērtas Noriņa pārziņā esošās ēkas un notiek „mantas uzzīmēšana”, aprakstīšana. Mantu trīs vietās ļoti daudz – uz kroga bēniņiem, dzīvojamā kambarī un bodē: saimniecības lietas un rīki, iedzīves priekšmeti, pārtikas vielas, mēbeles un plašs klāsts bodes preces.¹¹²

Tā tad krodziniekam jā rūpējas lai preces ir pietiekošā krājumā un labā kvalitātē, lai tās tiek pārdotas pēc pareiziem noteiktajiem mēriem un svāriem, vai ziemā zemnieku un tāpat arī vāciešu istaba ir pietiekoši apkurināta, „vai vāciešu istaba tiek uzturēta pienācīgi tīra (zemnieku istabā var drīzāk paciest netīrību, tāpēc ka zemnieki, vispār, maz par tīrību rūpējas).”¹¹³

Krogam īpaši nozīme bija arī Turaidā, kur jau no 19. gadsimta vidus sāka attīstīties tūrisms, jeb pilsētnieku izbraukšana zaļumos un 1896. gadā bija viens krogs, bet 1899. muižā jau bijuši divi krogi 1) Šveices māja vai Baznīcas krogs ar gada renti 700, 00 rbļ., izrentēta

¹¹⁰ Hupels, A. W. 33

¹¹¹ LVVA 4914. fonds (Dunes pagasta tiesa (Valmieras apriņķis)), 2. apr., 3. lieta 94.-95. lpp.

¹¹² Vairākas iesāktas un neiesāktas siļķu mucas, kubuliņš ar 16 desām, kubuliņš ar taukiem, mucīņa ar vāgu smēri, toveris ar gaļu, toveris ar zivīm, mucīņa ar degutu, miltu maiss, 7 dzelzs šķipeles, 5 pāri čabatas, 1 maša ar tabaku, 1 maiss ar cigoriņiem, 1 pakiņa zābaku špilka, 23 pāri zoles, 21 pāris pastalu, 1 kastiņ ar piķa pervi, [mantas, šķiet, uzrakstītas kā viņas stāv plauktos un uz grīdas sākot no kādas telpas daļas un virzoties apkārt], 1 kaste ar 77 ½ ziepju gabaliem, 1 kule 7M līme, 6 vēderu siksnas, 5 sedulku siksnas, 13 sikšņu auklas, 1 melna āda, 1 pakiņ klep tēja, 1 pakiņ arnisa tēja, 1 pakiņ kumeliņ tēja, 1 pakiņ lozberlapas, 1 baļļiņ salpeter, 1 pakiņ pipari, 1 pakiņ cērmu zāles, 1 pakiņ stērķeles, 1 kastīte ar 11 gabaliem cukura un 10 gabal pencukur, 44 pakiņ cigāri, 17M palmu sveces, 70 gabal tauku sveces, 35 pakiņ tabak un 100 pakiņ papirosi, 3 kastiņ kniepadats, 4 kastiņ kur ķemmes bij iekšā, 5 papīr kastiņ pīpa kāti, 15 papīr kastiņ Prāgas smāķi, 12 koka kaļķi, 6 pakiņ pīpa galvas, 19 cepura širmes, 2 kastiņ grifeles, 1 kastiņ ar laku, 1 kastiņ spalvu kāti un bleištik un cigār špices, 1 pakiņ diegi, 1 pakiņ gredzeni, 1 pakiņ sarkan bante, 1 pakiņ sarkan šnor, 1 pakiņ brošas, 12 pakiņ zābaku liekami riņķi, 1 pakiņ cinnu pogas, 6 dozes pistungas, 14 naudas maki, 5 priekškaramās atslēgas, 2 pakiņ konverti, 3 pakiņ naži, 2 pakiņ sprādzes, 2 pakiņ spēļu stīgas, 3 bleķa kastiņ patroni, 2 firendel tēja, 1 pudelit dzīvsudrab, 25 vikses glāzes, 19 pervu podiņi, 6 tinte glāzes, 3 mazi pudeļi ar zālēm, 13 matēļlas pudelītes, 11 bleķa lampi mazi, 1 pakiņ burkān sēklas, 1 bole bietes, 4 kāposti [sēklas], 2 bāni rakstām papīri, 1 duncis, 7 pakiņ mazi naglas, 1 kule ar strētēm, 1 kule zilum zāles, 1 kule sarkan zāles, 1 pakiņ dzeltena perve, 2 pakiņ sprančkrīta, 1 pakiņ alaun, 1 pakiņ kapi pupas, 1 māla podiņš, 1 knīpstangas, 1 pakiņ krīde, 3 ādas savelkamie, 1 bleķa kapikanne, 17 cepures, 1 pār zābaku, 1 pār sieviešu zābaku, 1 kaste ar vecām ādām, 17 veci kodēm saēsti cepuri, 1 mucīņ ar vec korķe, 1 akmesers, 1 pusstops, 1 trekters 1 muca petroleum.

¹¹³ Hupels, A. W. 34

zeme 2,38 desetīnas¹¹⁴, tīrais ieņēmums gadā no alus, degvīna, degvīna fabrikātu un spirta pārdošanas 226.00 rbļ.; 2) Daniela krogs, kurš atradās Daniela pusmuižā ar gada renti 300.00 rbļ., izrentēta zeme 8,84 desetīnas, tīrais ieņēmums gadā no alus, degvīna, degvīna fabrikātu un spirta pārdošanas 120.00 rbļ.¹¹⁵ (Sk. Pielikumu N3.1., 3.2. un 3.3.)

Alpu stilā būvētā Šveices māja uzcelta no 1825. – 1828. gadam. Mājas pirmajā stāvā atradusies kroga istaba ar bufeti, bufetes istaba, virtuve, dzīvojamā istaba un vēl kāda telpa; otrajā stāvā – guļamistabas viesiem. Šveices māja tika izmantota ne tikai kā krogs un nakšņošanas vieta.¹¹⁶ No 1848. Līdz 1871. gadam šeit notika Vidzemes skolotāju konferences, kurās ikreiz pulcējās ap 70 skolotāju. Pēc 1889. gada, kad tika atklāta dzelzceļa līnija Rīga – Valka caur Siguldu, dienvidpusē tās vietā, lai palielinātu ienākumus no Šveices mājas un sakarā ar atpūtnieku skaita pieaugumu, uzbūvēja veikalu – bufeti – tējnīcu. Īpašs atpūtnieku pieplūdums bija 20. gadsimta sākumā. 1912. gadā K. Lovisa of Menāra sastādītajā ceļvedī minēts, ka Turaidas Šveices mājā ir pavisam 14 istabas ar 25 gultām; cenas – no 50 kapeikām līdz 1 rublim par nakti. Brokastis ar 2 tasēm silta dzēriena un maizi maksājušas 30 kapeikas.¹¹⁷ No 1894. gada līdz 1914. gadam Šveices māju no Turaidas muižas nomāja Augusts Rumpēters.

Aktīvās sabiedriskās dzīves dēļ krogos bieži notiek dažādi notikumi, kas bieži nonāk tiesas vai avīžu redzeslokā, notiek arī zirgu zagšanas pie kroga, vai krogus aplaupīšanas. Kāds gadījums Turaidā aprakstīts laikrakstā „Balss”, kurā stāstīts, ka 1888. gada 27. Februāra vakarā pusdesmitos “Šveiciešu” mājā iebrucis kāds ar lakatu ģīmi cieši aiztinis, pelēkā mētelī un postalās ģērbies vīrietis, guļamistabā, pagrābis tur uz galdiņa esošu naudas lādīti un devies projām. Nolaupītajā lādītē bijusi nauda un zeltlietas vairāk kā 300 rubļu vērtībā. Pieminēts arī, ka Turaidas Šveices māju bieži vien apciemo zagļi. Iepriekšējā gadā bijis uzlauzts pagrabs ar preču kambari, caur logu no viesnīcnieces dzīvokļa izzagts kabatas pulkstenis, stadulā sagraizītas saimnieka zirga lietas, rēdes, dzeņauklas, un citi pajūga piederumi sīkos gabaliņos.¹¹⁸ Tomēr valsts spirta monopols Vidzemē 1900. gadā maina krogu situāciju un ienākumi muižai mazinās.

Dzirnavas muižai ir pat vēl svarīgākas nekā krogi, un dažkārt tās ir tikpat ienesīgas kā tie. Ja muižai nav savu dzirnavu, tad tā daudz ko zaudē – dzirnavu nodevas,¹¹⁹ kuras jāmaksā svešu novadu malējiem, bet galvenokārt arī laiks un darbs, kad cilvēki malt ir jāsūt uz kādām tālām dzirnavām. Turaidas muižā un tās apkārtnē, kur ir daudz gravu un mežu nav

¹¹⁴ 1 desetīna – apm. 1 ha

¹¹⁵ 214. fonds (Vidzemes bruņniecības arhīvs), 5. apr., 788. lieta, 24. – 25. lp

¹¹⁶ Beitiņa, L. u.c. Siguldas novada gadsimtu grāmata. Rīga: Jumava, 2007. 86.lpp.

¹¹⁷ TMR za 563 (Jemeljanovs, E. Turaidas Šveices māja. 2006.)

¹¹⁸ Balss, 12. marts, 1888. Vietējās ziņas. No Turaidas.

¹¹⁹ t.s. maši (dzirnavu nodevu mērs, 1/24- 1/16 pūra)

vējdzirnavu, jo vējam nav, kur ieskrieties. Toties ir daudz upju, upīšu un strautu, uz kurām uzbūvētas ūdensdzirnavas. Pašai Turaidas muižai piederēja divas dzirnavas - Lejasmelderose un Kalnamelderose.

Hupela A. rokasgrāmatā minēts, ka „dzirnavnieku atalgojums nav visur vienāds, taču lielākajā daļā muižu dzirnavniekam tiek dota trešā maša. Nav ieteicams dzirnavniekam maksāt algu naudā, tāpēc ka šai gadījumā viņš nerūpējas par to vai daudz, vai maz malēji brauc pie viņa, viņš sagaida malējus pat ar klaju nicināšanu, un no viņu maluma lielu daudzumu miltu putekļu piesavinās sev. Tieši tāpat viņš rīkojas tad, kad viņam kā atalgojums tiek ierādīta zeme pie dzirnavām; labāk tomēr šo zemi ir nodot lietošanā kādam zemniekam, ieceļot viņu par šīs zemes saimnieku. Sev visizdevīgākajā veidā rīkojas tas dzirnavu īpašnieks, kurš dzirnavas iznomā.”¹²⁰

Muižā īpaši nozīmīga ir rijkura izvēle, tāpēc ka viņam ir jākurina rija, jā rūpējas par pienācīgu un savlaicīgu labības izžāvēšanu, jāveic kulšanas laikā uzraudzības darbs un labība jāattīra no pelavām; tāpēc ļoti daudz kas ir atkarīgs no viņa uzticamības un uzmanības: vismazākā nolaidība var iznīcināt lielu muižkunga graudu daudzumu, visu viņa lopbarību un arī viņa lielo rijas ēku. Cik bieži nenodeg rijas kopā ar visu, kas tajās atrodas un arī apkārtējās ēkas un koki.¹²¹ Rijniekam īpaša uzmanība jāpievērš arī tam, lai graudi netiktu nozagti. Arī zagšanas procesu apraksta A. Hupels: „Mūsu rijās kulšanas laikā tiek nozagts neticami daudz graudu, un proti, šo zagšanu izdara kūlēji, kuri piepilda ar graudiem nelielus maisiņus vai svārku vai bikšu kabatas u.c., un tikpat bieži, cik ārā tiek nesti salmi, viņi tos iztukšo. Graudus zagšanai viņi iegūst izdauzot rudzu kūlīšus reizēm rijas siltajā daļā, bet reizēm arī piederībā, sevišķi tad, kad pēc pabeigtas kulšanas visi liekas gulēt. Lai pret zagšanu cīnītos, ir vajadzīgi uzraugi un slepeni novērotāji, t.i., cilvēki, kuri varētu, kūlējiem nemanot rijā ielavīties, jo rijkuris viens nevar visu labību nosargāt.”¹²²

Būtiska loma Turaidas muižas saimniecībā bija nozarēm, kas nesa muižai ienākumus, vai nodrošināja tās pašapgādi – moderniecība, kroģēšana, ar krogiem Šveices mājā un Danielmuižā, kam īpaši nozīme bija Turaidā, kur jau no 19. gadsimta vidus sāka attīstīties tūrisms, jeb pilsētnieku izbraukšana zaļumos, un ūdensdzirnavu – Lejasmelderose un Kalnamelderose darbība.

¹²⁰ Hupels, A. W. 36. lpp.

¹²¹ Hupels, A. W. 15. lpp.

¹²² Hupels, A. W. 16. lpp.

4. MUIŽAS APKALPOJOŠAIS PERSONĀLS

19. gadsimta beigās un arī 20. gadsimta sākumā Vidzemes laukos galvenais pārvietošanās līdzeklis bija zirgs. Zirgu pajūgus izmantoja dažādiem mērķiem: lauku darbiem, kravu pārvadāšanai, svētku un ikdienas izbraucieniem, ceļojumiem, medībām un pasta vajadzībām. Par muižas izbraucamajiem un jājamzirgiem rūpējās staļļmeistars, kas bieži vien bija arī kučieris, viņa pakļautībā parasti bija vairāki staļļa jeb zirgu puisī. Viņam bija jāraugās arī uz to, lai staļļa puisī nejadēļu apkārt ar kunga zirgiem. Par darba zirgiem turēja mazāku rūpi, ja ziemā tos neizmantoja darbā, tad arī auzas tiem nedeļa, tikai tuvojoties pavasarim, lai tie spētu vilkt arklus un ecēšas, piebaroja ar auzām.

Kāds Johans Krauss 1848. gada *Pielikumā pie Latviešu avīzēm*¹²³ raksta: „Kučieri neprazdami kungiem lielāku skādi padara pie zirgiem nekā spēj aizmaksāt. Par to kungi man lūguši, lai rakstu kādu kučiera mācību. Te nu ir kučiera mācība: kad vien klausīs, tad jau būs labbi gan: bet ja būs gudrinieks, tad neklausīs un kungam skāde būs kā bijuse.” Tālāk 46 punktos autors sniedz padomus zirgu izvēlē, apkopšanā, ārstēšanā, barošanā un staļļa un zirglietu kopšanā, kurš pilnībā lasāms 4.1. pielikumā.

Turaidas pils pagalmā bijis barona zirgu stallis un ratnīca. J. Lapiņš atceras, ka „stallī stāvēja divi melni ērzeļi, trešais bija liels „dzeltēns” zirgs, ar to ķēķa puisis veda malku un ūdeni. Vecais barons¹²⁴, kurš jaunībā bija dienējis ķeizara ulānos, vecumā dzelteno zirgu bija iedomājies par savu bijušo kara zirgu, reizēm pastaigājās zirgu pavadā vedams pie rokas un teiktdams „iģi, iģi, tovarišč”. Vāgūzī stāvēja divas karietes, viena ar „mājiņu”, otra ar atvelkamu un noliecamu jumtu. Zirgus kopa un baroja barona kučieris Fricis Štauers ar lielām, baltām ūsām. Baroni bieži brauca uz citām muižām. Tad kučieris tresainos svārkos ar spožām pogām sēdēja uz bukas. Pārī iejūgtie melnie ērzeļi vienā stiepienā bija muižai cauri ar visu karieti, tikai pātaga vien nošvīkstēja.”¹²⁵

Jau no 19. gadsimta otrās puses daudzi Turaidas zemnieki papildus ienākumus guva, piedāvājot atpūtniekiem izbraucienus pa skaisto apkārtni zirgu pajūgā. Ormaņiem bija savi noteikumi – tiem jāreģistrējas Siguldā pie policijas ierēdņa – „uradņika”, kurš izdeva divus numurus. Vienu piestiprina pie zirga loka, otru ratu aizmugurē. Vietējo iedzīvotāju atmiņās minēts, ka vasaras brīvdienās uz rīta vilcienu Siguldas stacijā sabraukuši ap 100 “fūrmaņu” jeb ormaņu. Turaidiešiem bijuši tumši krāsoti atsperu rati, bet siguldieši vienojušies par Siguldas “marku” – droškas ar dzeltenu riteņu, margu un zirgu loku krāsojumu.¹²⁶

¹²³ Krauss, J. *Krietna kučiera amats pie zirgiem*/ Pielikums pie Latviešu avīzēm. 1848. 1. – 12. lpp.

¹²⁴ Baltazars fon Kampenhauzens

¹²⁵ TMR 13288 (Mutvārdu liecību pieraksts. Lapiņš Jānis. Turaida. 1979.), 2. lpp

¹²⁶ Mutvārdu liecību pieraksti. Reinholds Šēnbergs Krimuldas pag. “Kalna Biseniekos” 1980. g., Berta Miķelsone Krimuldas pag. “Ķesteros” 1981. g., Ilga Skutāna Siguldā 1999. g.

Sevišķi daudz zaļumnieku bijis Jāņos, jo tad no Rīgas vilcieni nāca katru stundu. Daudz zaļumnieku bija arī tad, kad dažādas Rīgas biedrības rīkoja izbraukumu un zaļumu svētkus – izbrauca ar savu orķestri un bufeti. Samaksa bija pēc vienošanās. Par braucieni no stacijas līdz Gūtmaņa alai parasti deva 1 latu. Bagātākie nolīga uz visu dienu – “lai izvadā pa kalniem”, tad varēja nopelnīt pat 20 latu un vairāk. Fūrmanim vajadzēja prast pastāstīt par Gūtmaņa alu, Turaidas Rozi, Pakuļu Maiju un citus stāstus un pat uzdziedāt.¹²⁷

Praktiski katrā muižā 19. gadsimtā bija attīstīta sava dārzniecība, kas nodrošināja muižu ar nepieciešamo. Parasti tā atradās tiešā muižas pārvaldes pakļautībā. Blakus dārzam vai pat vairākiem dārziem muižas ierīkoja arī siltumnīcas, tādējādi nodrošinot pusdienu galdu ar dārzeniem ilgākā periodā. Dārzniecības darbus vadīja dārzniecības meistars, kuram varēja būt pakļauti vairāki strādnieki. Turaidas muižas dārzi un parki vienmēr no muižas prasījuši lielas rūpes un arī līdzekļus. Pils dienvidu dārzs vēlāk bijis puķu (rožu) dārzs un saukts arī par bruņinieku dārziņu. Tur 19. gadsimtā atradušies arī krēsli, kur noguris ceļinieks var atspirdzināties jauko ziedu smaržas ieskaus. Ceļa labajā pusē (virzienā no baznīcas uz pili) bijis vecais dārzs nosaukts par veco, ko ar laiku sāka saukt par „liepu dārzu” vai „liepu zāli” un tā vidū bija novietots galds. 19. gadsimta vidū tika izveidots jaunais dārzs - tas bijis augļu dārzs un puķu dārzs ar vārtiem. Dārzā laida arī apmeklētājus. Pie parka skaitījās visas ar kokiem apaugušās nogāzes, apstādījumi aiz un pirms pārvaldnieka jaunās mājas un Šveices mājas ziemeļu pusē. Kad 1819. gadā Hermanis Kampenhauzens slēdza nomas līgumu ar Nikolaju fon Transē, pēdējais apņēmas turēt kārtībā dārzus, nesamazināt koku un krūmu daudzumu, un rūpēties par sakņu dārzu. Gleznainās pilsdrupas ar dārziem gan bija apmeklētāju iecienītas, bet prasīja no muižas visai lielus izdevumus. Raksturīga šai ziņā ir Baltazars fon Kampenhauzena ziņojums zemes tiesai 1871. gadā, ka daudz izmaksā ļoti plašie dārzi un parku apstādījumi, kaut arī salīdzinājumā ar Auļu un Siguldas muižu dārziem Turaidā izdod tiem tikai pašu nepieciešamāko. Taču publikas pieprasījuma dēļ tos aizlaist nedrīkst.¹²⁸

19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā muižas dārzniecībā bija dārznieks un trīs puīši, „tie dzīvoja dārznieka mājā. Gar brūža māju gāja liels plats ceļš, tīri noslaucīts. Gar Bāzlera māju bija sastādītas puķītes, mājas priekšā liela apaļa dobe. Ēkai abās pusēs bija balkoni un skaisti pavasarī izskatījās dažādās atraitnītes gar ēkas pamatiem, dobēs stādītas lauvmutītes un flokši. Mājas otrā pusē bija skaistumkrūmi, otrādi iestādīti bērziņi –it kā būtu saknes gaisā. Dārzos daudz audzēja kāpostus un rudenī bija lielā skābēšana – es arī tajā

¹²⁷ Reinholds Šēnbergs Krimuldas pag. “Kalna Biseniekos” 1980. g., Berta Miķelsone Krimuldas pag. “Kēsteros” 1981. g., Ilga Skutāna Siguldā 1999. g.

¹²⁸ TMR za 1041 (Caune, M. Turaidas pils muiža. Izpētes materiāli. 1989.), 32. lpp.

pedalījos. Man bija baltas koka tupeles, ar kurām mīcīt skābējamus kāpostus. Lejā aiz dārza mājas siltumnīcas – lecektis, tur audzēti arī gurķi. Aiz baznīcas bijis ābeļdārzs, augušas avenes un ogu krūmi – stiķenes (ērķšogogas), zustrenes (upenes), jānogas. Muiža maksāja par ogu lasīšanu. Tālāk bija skaista rožu aleja. Maijā Turaida izskatījās visskaistāk, jo tad viss ziedēja, smaržoja”.¹²⁹

Muižā sevišķi liels parasti bija sieviešu kārtas kalpotāju sastāvs. Tās nodarbojās ar veļas mazgāšanu, šūšanu, balināšanu, gludināšanu, telpu uzkopšanu, ēdiena gatavošanu utt. Muižā bija vairākas kungu apkalpotājas – istabmeitas, jeb vienkārši meitas. Meita varēja kļūt arī par jaunkundzi, ja bija apguvusi vācu valodu un varēja tajā sarunāties. Par to, cik apkalpotājas bija muižas īpašnieka mājā, liecina kāds tiesas protokols. 1878. gadā Turaidas pilsmuižas policija apsūdzējusi Turaidas muižas brūvera dēlu Pēteri Kronbergu un modera dēlu Pēteri Dēli, kuri pusdivos naktī Baronlielkunga mājā durvis no ārpuses attaisījuši un iekļuvuši istabā, kur gulējušas dienestmeitas Natte Lasmane, Jūle Miermane un Trīne Veinberga. Gruntskungi no lielā trokšņa pamodušies un izbijušies.¹³⁰

Veļas mazgātājas muižas veļu mazgāja brūža mājā vienā galā, tur bijusi koka mulda. Veļu gludināja vidējā istabā, tur bijis liels veļas rullis, tā kā stelles. Trešajā istabā gludināja sīko veļu, to darīja kungu kalpotājas. Meitas dzīvoja arī Bāzlera mājā [pārvaldnieka] – ķēkša un istabmeita.¹³¹ Tipisks piemērs stāstam par muižas kalpotājām ir stāsts par istabmeitu Līzi Pētersoni (dz. Vītoli, 1862 – 1933), kas Turaidas muižā strādājusi no 1881. līdz 1899. gadam. Bija cēlusies no lielas muižas kalpotāju ģimenes. Bijusi baroneses istabmeita. Viens no viņas ikdienas darbiem ir bijis nest baronesei pie gultas brokastis. Bijis arī jābrauc līdz baronesei, kad tā braukājusi ciemos pie radiem un draugiem. No baroneses viņa bija apguvusi dažādas iemaņas pie kā savā dzīvē vēlāk pieturējās. Svešās vietās nelietot traukus, jo baronese visur vadījusi līdz savus traukus un galda piederumus. Mājās viņa audzināja daudz puķes, jo Turaidas pilī arī daudz puķu bijis dārzā un istabās, mīlēja aizkarus – kupli krokotus ar bagātu mežģīņu rakstu, jo tā bijis arī pilī. Apģērbus glabāja pūra lādē, kurā bija speciālas starplikas un savu lādi katru mēnesi pārcilāja. Līze ticēja visādiem māņiem, jo arī baronese bijusi ārkārtīgi mānīcīga – piemēram, nav ļāvusi klāt gultas viesiem, kamēr tie nav atbraukuši. Līze pērkona laikā likās gultā un salika spilvenus uz galvas. Arī baronese tā darījusi. Kaunējusies, ja sieviete staigā apģērbā ar īsām rokām. Līze ļoti mīlēja sentimentālos romānus, visvairāk teiku par Turaidas Rozi, bieži pārlasīja “Grāfiņi Genovevu”. Līze ar barona galda

¹²⁹ TMR 22555 (Mutvārdu liecību pieraksts. Barisa E. Turaidas pag. „Aunīskalni”. 1994.), 3. lpp.

¹³⁰ LVVA 144. fonds (Rīgas II draudzes tiesa (Akenstaka, Mores pagasts, Rīgas apriņķis, Vidzemes guberņa), 1. apr., 3199. lieta 2.-10. lpp.

¹³¹ TMR 22556 (Mutvārdu liecību pieraksts. Barisa M. Turaidas pag. „Aunīskalni”. 1994.), 2 lpp.

pārpalikumiem bieži uzciņājusi kučieri Jāni Pēteronu (dz. 1872. G.). 1899. gadā abi apprecējušies un pārcēlušies dzīvot uz Rīgu. Jānis strādāja džutas fabrikā. Līze kopa trīs bērņus. Jaunākais dēls Aleksandrs mācījies Sutas studijā un strādājis Kuzņecova fabrikā.¹³²

Rūpējoties par vecajiem un nespēcīgajiem muižas kalpotājiem Baroneses Helēnas fon Kampenhauzenas laikā uzcelta muižas kalpotāju patversme „Vāczeme” (pagastam bija cita nabagmāja – pie pagastnama).¹³³

Tātad, galvenais muižas apkalpojošais personāls bija kučieri, dārzņieki un dienestmeitas. Sakarā ar zirgu plašo pielietojumu 19. gadsimtā viens no galvenajiem muižas kalpotājiem bija kučieris, kam pakļauti bija zirgu puiši. Dārzniecības darbus vadīja dārzniecības meistars, kuram bija pakļauti trīs dārza puiši. Sevišķi liels bija sieviešu kārtas kalpotāju sastāvs –istabenes, ķēkšas, veļas mazgātājas u.c., kas veica lielu daļu ikdienas darbu, lai muižas īpašņieki varētu baudīt dzīvi un muiža funkcionēt

¹³² Atmiņu pieraksts. Edīte Pētersone, Rīgā Mālpils ielā 2a-59

¹³³ Ē. Kalņiņa. Turaidas muižas apbūve 19. – 20. gs.s./ Turaidas ziņas Nr. 3, 1992.

SECINĀJUMI

Baronam Baltazaram fon Kampenhauzens mantojot Turaidas muižu 1871. gadā, tā ir ļoti sliktā stāvoklī un iegrimusi parādos. Kā viens no iemesliem ir arī pārmērīgais muižas kalpotāju skaits pie piekoptajām ekstensīvajām saimniekošanas metodēm. Pēc B. fon Kampenhauzena nāves 1907. gada mantinieki Aleksandrs un Konstantīns Staeli fon Holšteini saimniecību intensificē uzceļot jaunākās konstrukcijas kaļķu un ķieģeļu ceplis, modernu zāģētavu, un tad dabiski pieaug muižā nodarbināto skaits, it īpaši ražotnēs. Pirmais pasaules karš pārtrauc uzsākto muižas modernizāciju. Pēc muižas sadalīšanas agrārās reformas laikā 20. gadsimta divdesmitajos gados, neatsavinātā muižas daļa – 55 ha muižas zemes ar ēkām, tostarp arī abi ceplī palika A. Staela fon Holšteina īpašumā, kurš tos iznomāja vietējiem uzņēmējiem.

Muižas īpašnieki parasti Turaidā uzturējās tikai periodiski un pēdējā laikā gandrīz nemaz, pamatā uzturoties Igaunijā. Visu muižas saimniecisko dzīvi organizēja muižas pārvaldnieks, saņemot rīkojumus tieši no muižas īpašnieka. Mēģinot uzlabot muižas ekonomisko stāvokli, B. fon Kampenhauzens un vēlāk arī Staeli fon Holšteini uzaicināja izglītotus muižas pārvaldniekus. Kā pirmais, jau no 1871. gada muiža sāka strādāt H. F. A. Zelhaims, kurš bija studējis ķīmiju un ekonomiku Tartu universitātē un ieguvis doktora grādu ekonomikā un zooloģijā. Pārvaldnieka tiešā vai netiešā pakļautībā bija pārējie muižas ļaudis. Muižas kalpotāji nebija viendabīga masa, rangū zemāk par pārvaldnieku sociālajā hierarhijā atradās vagars un mežsargs jeb mežkungs, nākošo sociālo grupu veidoja privileģētie kalpotāji – paša muižnieka un viņa kundzes sulaiņi, saimniecības pārzines, staļļmeistari, trešo – muižas amatnieki – skroderi, kalēji, namdari u.c. Ceturto un visdaudzskaitlīgāko grupu veidoja vienkāršākie ļaudis, kas pildīja daudzos pienākumus, kas bija nepieciešami muižas normālai funkcionēšanai – ķēkšas, dārznieki, veļas mazgātājas, sargi, dažādi palīgdarbos piesaistīti puīši un meitas. Atsevišķi būtu jāmin muižu krodzinieki un dzirnavnieki, kuri vai nu nomāja, vai apsaimniekoja muižai piederošos krogus un dzirnavas. Visi šie muižas ļaudis bija tādā vai citādā veidā savā darbā saistīti un veidoja zināmu hierarhiju. No pārvaldnieka lēmumiem un izturēšanās daudzējādi bija atkarīga ne vien muižas saimnieciskā, bet arī morāla situācija, tādēļ no viņa gaidīja „gudru, taisnīgu un ļaužu labklājību veicinošu izturēšanos.”

Arī pēc dzimtbūšanas atcelšanas, kad lauku darbu smagums pārgāja no klaušiniekiem uz algotu laukstrādnieku pleciem, tos izrīkot bija muižas pārvaldnieka pakļautībā esoša vagara uzdevums. Ja muižu pārvaldnieki parasti bija vācieši, tad vagari tika izraudzīti no latviešu zemnieku vidus. Tieši vagari bija tie, kuri ikdienā cēlās pirmie un norīkoja klaušiniekus, vēlāk algādžus darbos, pēdējie arī gāja gulēt, kad visi darbi bija pieņemti. 1849. gada Vidzemes

zemnieku likums oficiāli piešķīra muižas uzraugam [vagaram] arī mājas pārmācības tiesības. Ja pārvaldnieki bieži bija izglītoti, tad vagaru darbība parasti balstījās tikai uz praksē pārbaudītām zināšanām.

No Turaidas muižas kopējās platības – ap 5800 ha – 2/3 aizņēma mežs un tika algots mežkungs, kas dzīvoja muižā un trīs mežsargi, kam deva mājas un zemi Slakteros, Sīmanīšos un Bargos. Muiža neļāva zemniekiem patstāvīgi izmantot mežu un meža zemi rentes mājas zemniekiem, Meža sargātāju pienākumos ietilpa – nemitīgi uzmanīt mežu, kontrolēt cirtējus, notvert vainīgos, ķīlāt, raudzīt, lai tiek ievēroti medību noteikumi un, izsekot un iznīcināt plēsīgos zvērus – lūšus, lāčus, lapsas un īpaši vilkus, kuri vairojās un kļuva par nopietnu draudu muižu un zemnieku lopiem. Mežsargi aprūpēja arī barona medību saimniecību. Muižai bija „fazānu dārzs” un algots piķieris medību suņu uzraudzībai un kopšanai. Slakteru” māju mežsargs uzraudzīja arī Gūtmaņa alu un uzrakstus atļāva izdarīt tikai par attiecīgu samaksu.

Muižkunga, vagara un mežsarga attiecībās pret zemniekiem liela nozīme bija viņu personībai un cilvēciskajām īpašībām – t.i. viņu raksturam, temperamentam, labsirdībai, cietsirdībai un viņu mācai sadzīvot ar cilvēkiem.

Būtiska loma Turaidas muižas saimniecībā bija nozarēm, kas nesa muižai ienākumus, vai nodrošināja tās pašapgādi – kroģēšana, moderniecība un dzirnavu darbība. Turaidas muižā turēja ap 50 melnraibās govīs, ar piena produktiem varēja apgādāt pašu saimniecību, daļu pārdot, lai iegūtu peļņu, un no lopiem iegūt dabisko mēslojumu. Par govju turēšanu un piena produktu gatavošanu atbildīgas bija moderes vai modernieki.

Pie svarīgākajiem muižas ienākumu avotiem piederēja krogi. Krogam īpaši nozīme bija arī Turaidā, kur jau no 19. gadsimta vidus sāka attīstīties tūrisms, jeb pilsētnieku izbraukšana zaļumos un 1896. gadā bija viens krogs, bet 1899. muižā jau bijuši divi krogi – Šveices māja, kas reizē bija arī viesnīca un Danielkrogs.

Dzirnavas muižai ir pat vēl svarīgākas nekā krogi, un dažkārt tās ir tikpat ienesīgas kā tie. Turaidas muižai piederēja divas ūdens dzirnavas – Lejasmelderos un Kalnamelderos.

19. gadsimta beigās un arī 20. gadsimta sākumā Vidzemes laukos galvenais pārvietošanās līdzeklis bija zirgs. Zirgu pajūgus izmantoja dažādiem mērķiem: lauku darbiem, kravu pārvadāšanai, svētku un ikdienas izbraucieniem, ceļojumiem, medībām un pasta vajadzībām, tāpēc viens no galvenajiem muižas kalpotājiem bija kučieris – staļļmeistars, kam bija pakļauti zirgu puiši.

Muižai bija sava dārzniecība ar sakņu un augļu dārziem un siltumnīcām, kas nodrošināja muižu ar nepieciešamo sakņu un augļu un ogu daudzumu. Tomēr vislielākās rūpes un līdzekļus prasīja Turaidas muižas dārzi un parki, tomēr, kā atzina muižas īpašnieki

„publikas pieprasījuma dēļ tos aizlaist nedrīkst”. Dārzniecības darbus vadīja dārzniecības meistars, kuram bija pakļauti trīs dārza puisi.

Sevišķi liels bija sieviešu kārtas kalpotāju sastāvs –istabenes, ķēkšas, veļas mazgātājas u.c., kas veica lielu daļu ikdienas darbu, lai muižas īpašnieki varētu baudīt dzīvi un muiža funkcionēt.

Tomēr galvenā tendence 19. gadsimta beigu un 20. gadsimta sākuma muižas sabiedrībā bija – muižas kalpotāju skaita samazināšanās, sakarā ar dzimtbūšanas atcelšanu un algotā darbaspēka ienākšanu ikdienas dzīvē. Tas arī pakāpeniski mainīja situāciju muižā, un pamazām sāka izzust tā gadsimtiem koptā patriarhālā sistēma, kas bija valdījusi muižā. Pieauga atsvešinātība starp muižniekiem un tās strādniekiem, kuri bieži arī mainījās un nebija piesaistīti muižai uz visu mūžu.

AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS

Saīsinājumu atšifrējums

LVVA – Latvijas Valsts vēstures arhīvs

TMR za – Turaidas muzejrezervāta zinātniskais arhīvs

TMR – Turaidas muzejrezervāta krājums

TMR plg – Turaidas muzejrezervāta palīgkrājums

1. Avoti

1.1. Npublicētie avoti

1. LVVA 144. f. (Rīgas II draudzes tiesa (Akenstaka, Mores pagasts, Rīgas apriņķis, Vidzemes guberņa 1. apr., 1520. lieta
2. LVVA 144. f. (Rīgas II draudzes tiesa (Akenstaka, Mores pagasts, Rīgas apriņķis, Vidzemes guberņa), 1. Apr., 1521. l.
3. LVVA 144. f. (Rīgas II draudzes tiesa (Akenstaka, Mores pagasts, Rīgas apriņķis, Vidzemes guberņa), 1. apr., 1689. l. 2.-3. lpp.
4. LVVA, 235. f. (Kurzemes, Vidzemes un Latgales ev. lut. draudžu metriku grāmatas), 4. Apr. 1405., 1442. – 1448. l. (Vidzeme, Rīgas apriņķis, Lēdurgas – Turaidas draudze 1700. – 1900.)
5. LVVA, 235. f. (Kurzemes, Vidzemes un Latgales ev. lut. draudžu metriku grāmatas), 7. apr. 320. – 332. l. (Vidzeme, Rīgas apriņķis, Lēdurgas – Turaidas draudze 1700. – 1900.)
6. LVVA, 235. f. (Kurzemes, Vidzemes un Latgales ev. lut. draudžu metriku grāmatas), 12. apr. 652. – 656. l. (Vidzeme, Rīgas apriņķis, Lēdurgas – Turaidas draudze 1700. – 1900.)
7. LVVA, 1100. f. (Vidzemes zemes tiesa. Muižnieku dzimtu dokumentu kolekcija), 14. apr., 639. l. (Staēlu fon Holšteinu dzimta)
8. LVVA, 2134. f., 1. apr., 558a lieta (1862. gads. Maz_Brenguļu muiža), 12. lp.,
9. TMR za 922 (Niedre, U. Turaidas muižas klaušinieku māja. 2011.), 27. lpp.
10. TMR za 940 (Kuplais M. Divtelpu klēts Turaidas muižā. 2014.), 23 lpp.
11. TMR za 1002 (Straube G. Muiža 19.gs. 2013.), 140 lpp.
12. TMR za 1041 (Caune, M. Turaidas pils muiža. Izpētes materiāli. 1989.), 98 lpp.
13. TMR za 1056 (Kalniņa, Ē. Turaidas muižas saimniecība. 1992.), 15 lpp.
14. TMR za 1239 (Stikāne, V. Izglītotais Turaidas muižas pārvaldnieks un viņa ģimene pirms 140 gadiem), 2. lpp.

15. TMR 16678 (Lapiņš. J. Atmiņu pieraksts), 68 lpp.
16. TMR 17963 (Skrodera D. Kuškes piezīmju grāmatiņa) 69 lpp.
17. TMR 24599 (Fedders Bertrams. Lēdurgas – Turaidas draudzes hronika), 6. lpp.
18. TMR 22293 (Mutvārdu liecību pieraksts. Krastiņš.M. Turaidas pag. „Viešas”. 2002.), 8 lpp.
19. TMR 22294 (Mutvārdu liecību pieraksts. Krastiņš.M. Turaidas pag. „Viešas”. 1998.), 2 lpp.
20. TMR 22346 (Mutvārdu liecību pieraksts. Lapiņš R. Turaidas pag. „Smiltnieki”. 2001.), 1 lpp.
21. TMR 22390 (Mutvārdu liecību pieraksts. Pētersone E. Turaida. 2002.), 2 lpp.
22. TMR 22555 (Mutvārdu liecību pieraksts. Barisa E. Turaidas pag. „Aunīškalni”. 1994.), 5 lpp.
23. TMR 3347 (Mutvārdu liecību pieraksts. Šēnbergs O. Turaida. 1970.), 2 lpp.
24. TMR 4035 (Mutvārdu liecību pieraksts. Bērziņš A. Turaida. 1970.),3 lpp.
25. TMR 4149 (Mutvārdu liecību pieraksts. Rozītis P. Turaida pag. „Dambīši”.1970.),1 lpp.
26. TMR 4150 (Mutvārdu liecību pieraksts. Matisone M. Turaida.1970.), 4 lpp.
27. TMR 22556 (Mutvārdu liecību pieraksts. Barisa M. Turaidas pag. „Aunīškalni”. 1994.), 2 lpp.
28. TMR 4151 (Mutvārdu liecību pieraksts. Šauriņš A. Turaidas pag. Sprīdīši”. 1970), 3 lpp.
29. TMR 13288 (Mutvārdu liecību pieraksts. Lapiņš Jānis. Turaida.1979.), 4.lpp.
30. TMR 10211(Mutvārdu liecību pieraksts. Edīte Pētersone. Rīga.1986.), 2 lpp.
31. TMR 6042 (1884. – 1890. g. naudas rentes kontrakts starp Turaidas pilsmuižu un Purmašu” mājas saimnieku A. Vikmani), 4 lpp.
32. TMR plg 8773 (Ziedotāju saraksts,1900), 2 lpp.

1.2.Publicētie avoti

1. Hupel, A. W. *Oekonomisches Handbuch für liv- und estländische Gutsherren wie auch für deren Disponenten.* Riga. 1796.
2. Krauss, J. *Krietna kučiera amats pie zirgiem/ Pielikums pie Latviešu avīzēm.*1848. 1. – 12. lpp.

3. *Mescha=likkumi, maniem semmes=ļaudim par labbu usrakstīti un rakstos iespiesti.* Rīgā pie J/ D. Muller, 1797.”
4. Neuschaeffer, H., *Kleine Wald und Forstgeschichte des Baltikums - Lettland und Estland. Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen.* Meckenheim 1991., S. 64
5. Krauss, J. *Krietna kučiera amats pie zirgiem/ Pielikums pie Latviešu avīzēm.*1848. 1. – 12. lpp.
6. *Pamācīšana moderēm Kā pie lopu kopšanas būs turēties Šīm par labu sarakstīta* No Viļļa Adolpī Pārtulkošana latviešu valodā sagādāta no W. Pantenius, Jelgavas latviešu rīta mācītāja. Jelgavā 1837.

2.Literatūra

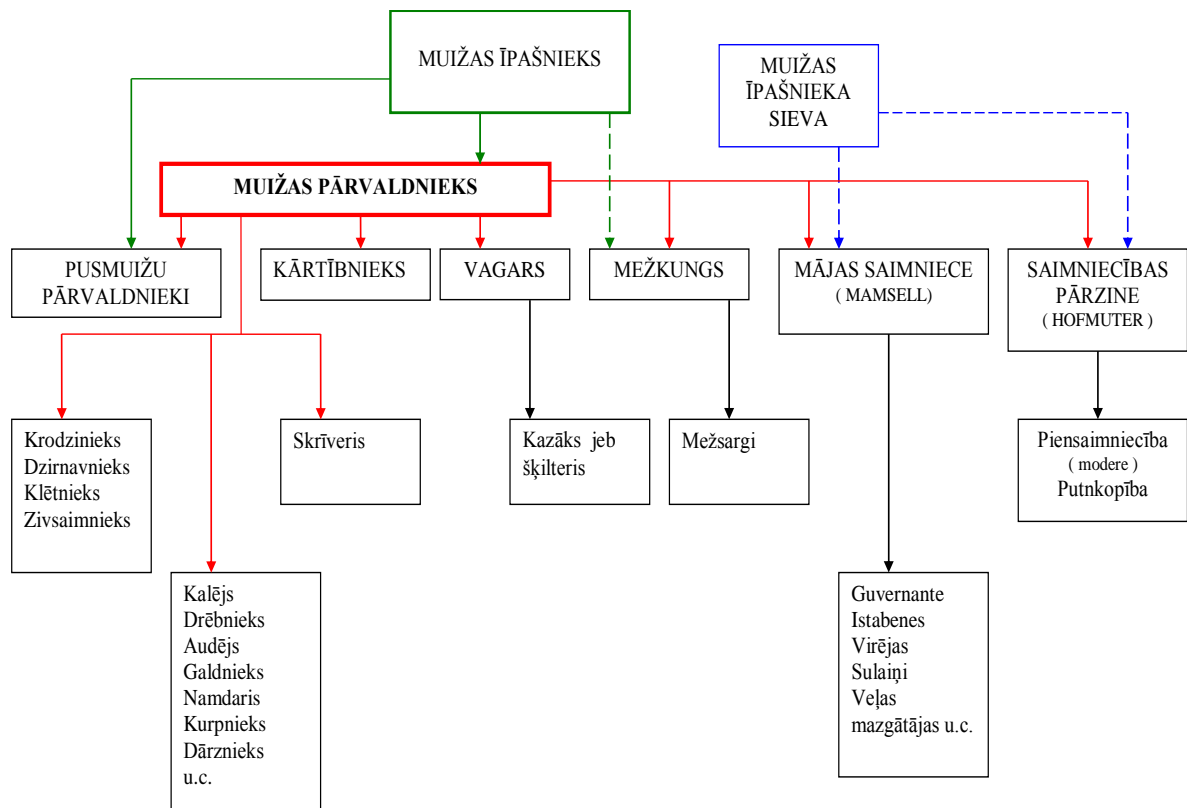
1. Ābers, B. *Vidzemes zemnieku stāvoklis 19.gs. pirmā pusē.* Rīga. 1936 .202. lpp.
2. Dunsdorfs, E. *Muižas. Simt divdesmit viens attēls*”, Melburna: Kārļa Zariņa fonds, 1983.
3. Fēgezaks, Z. f. *Senči un pēcteči. Piezīmes no senās Livonijas vēstuļu lādes 1689 – 1887.* Rīga: 2011. 145. lpp.
4. Grosbergs, O. *Mežvalde. Vecās Vidzemes muiža gadu gaitās.* Rīga: Harro von Hirschheydt. 2005. 360 lpp.
5. Krauss, J. *Krietna kučiera amats pie zirgiem/ Pielikums pie Latviešu avīzēm.*1848. 1. – 12. lpp.
6. *Latvijas mežu vēsture līdz 1940. gadam.* Rīga: (WWF)-Pasaules Dabas Fonds, 1999. 65. lpp.
7. Pērsietis. *Kopoti raksti.* Rīga: A. Gulbis, 1930 - 1937
8. Plakans, A. *Iedzīvotāji.* Grām: red. Bērziņš, J. *Latvija 19. Gadsimtā. Vēstures apceres.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 49. Lpp.
9. Švābe, A. *Latvijas vēsture. 1800-1914.* Rīga: Avots, 1991. 76.lpp.
10. Mieriņa, A. *Zemnieki un lauksaimniecība.* Grām: red. Bērziņš, J. *Latvija 19. gadsimtā. Vēstures apceres.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 92. lpp.Uzziņu literatūra
1. Beitiņa, L. U.c. *Siguldas novada gadsimtu grāmata.* Rīga: Jumava, 2007, 102 lpp.
2. Gudriķe, B. Barons Krišjānis. Grām.: Hausmanis, V. (red.). *Latviešu rakstniecība biogrāfijās.* Enciklopēdija: Latvija un latvieši. Rīga: Latvijas enciklopēdija, 1992. 37. lpp.
3. Knope, E. Blaumanis Rūdolfš. Grām.: Hausmanis, V. (red.). *Latviešu rakstniecība biogrāfijās.* Enciklopēdija: Latvija un latvieši. Rīga: Latvijas enciklopēdija, 1992. 55. lpp.

4. Treimane, I. Švābe Arveds. Grām.: Hausmanis, V. (red.). *Latviešu rakstniecība biogrāfijās*. Enciklopēdija: Latvija un latvieši. Rīga: Latvijas enciklopēdija, 1992. 325. lpp.

PIELIKUMI

1. shēma

Muižas sabiedrības hierarhiskā struktūra¹³⁴

¹³⁴ Struktūra izveidota pēc darbā izmantoto avotu un literatūras datiem

Pārvaldnieka pienākumi¹³⁵

I Laukkopība

1. Labības tīrumu tā sauktā kultivācija jeb auglības uzlabošana:
 - par kūtsmēslu pavairošanu;
 - salmu sagādi pakaišiem;
 - mēslu izvešanu uz lauka.
2. Darbam izmantojamie mājdzīvnieki un galvenie zemes apstrādāšanas rīki un to lietošana:
 - izskaidrošanas darbs zemniekiem par darba dzīvniekiem (piem. blakus zirgiem izmantot arī vēršus);
 - kūtīm, būdām, staļļiem;
 - ganībām, nakts ganībām;
 - jāuzrauga, lai kalpi no mājām līdzpaņemto lopbarību nenodzertu;
 - lai aizdotu no muižas krājumiem lopbarību, ja tā nav iedota līdz;
 - ja dienā liels karstums mudināt strādniekus, lai tie zemi pa nakti uzartu
 - lai rūpētos, ka katram zemniekam ir pietiekošs vilcējlopu skaits, lai tie tur ķēves (sīkāk sk. 19. Lpp.);
 - dot uzraugam abos galos apzīmogotu mērkārti, lai tas vienādus apstrādājamās zemes gabalus iemērītu.
3. Sēšana:
 - pirms sēklas iebēršanas sēklas lādē, pārbaudīt to iesējot, no katras labības veida;
 - sēšanas laikā jābūt klāt muižas pārvaldniekam vai vismaz pieredzējušam uzraugam, lai tiktu ievēroti pareizi mēri un novērstas zādzības;
 - jāievēro sēšanas laiki.
4. Ražas novākšana:
 - nedrīkst uz ražas novākšanu norīkot visus vienas mājas iedzīvotājus;
 - jāiemēra novācamie apgabali;
 - ja zemnieki labības laukus ir novākuši savās brīvdienās, tad rudenī jāsarīko īsts ražas novākšanas mielasts uz visu dienu;
 - jārauga, lai neatstātu garus rugājus;
 - jā rūpējas par savu lauku ļaužu veselību, ja tie tālu atbraukuši un līst, jāiekurina kāda ēka, lai varētu savas mitrās drēbes izžāvēt;
 - jā rūpējas par uz lauka izbirušajiem graudiem.
5. Kulšana:
 - jā rūpējas par uzticamiem rijkuriem, lai neizceltos ugunsgrēki;
 - lai novērstu zādzības.

II Lauku muižas kārtībā uzturēšana un tās darbības uzlabošana.

1. Novada ļaužu saglabāšana, pat vismazākais bērns, jo nākotnē būs noderīgs strādnieks. Ja pārvaldnieka vainas dēļ kāds cilvēks aizbēg vai nomirst, tad muižnieks var likt viņam par to atbildēt:
 - katru savu slimo cilvēku muižniekam ir jārstē uz sava rēķina;
 - bērni jāpotē pret bakām;
 - saudzīga attieksme pret grūtniecēm, daudz bērnu ģimenēm, vientuļām mātēm, vecmātēm, bāreņiem;
 - ja atraitne tiek izprecēta uz citu novadu, nedrīkst dot līdzīgi mazos bērnus.
2. cilvēku skaita palielināšana:
 - lai katrs zemnieku mājas saimnieks būtu ar kalpiem un kalponēm apgādāts;

¹³⁵ Izrakstīti no Hupel, A. W. Oekonomisches Handbuch für liv- und estländische Gutsherren wie auch für deren Disponenten. Riga. 1796.

- muižas īpašnieks atļautu apmācīt vairākus zēnus dažādos amatos, kad apprecas, tos var izmantot dažādi (sk. 37. Lpp.);
 - nodarbina cik vien, iespējams brīvlaistos kalpus un viņu ģimenes, dažiem no viņiem pret nomas maksu naudā (obroku) izsniedz pasas, lai citur varētu naudu pelnīt vai biežāk tukšās mājas apdzīvot, vai jaunas iekopt (3 brīvas saimniekošanas gadi), jāpalīdz iedzīvoties (uzcelt māju, apsēties u.c.)
 - jānudina uz laulībām;
 - jāsekmē bērnu dzimstība (pūra nauda u.t.t.).
3. Gudra, taisnīga un ļaužu labklājību veicinoša izturēšanās:
- kad pašu zemniekiem kaut ko pārdod, neskopoties un nekrāpties ar mēriem;
 - nedrīkst aizliegt zemniekiem pārdot savus produktus;
 - jāaizsargā zemnieki pret vardarbību, netaisnību, krāpšanu un zaudējumu nodarīšanu viņiem;
 - pienācīga uzklaustīšana un tiesas spriešana, pēc iespējas pieaicinot ciemu vecākos, izvairīties no pārmēru bargiem sodiem;
 - iecietība pret cilvēku aizspriedumiem, vientiesību, nespēku, paradumiem, reliģisko pārliecību (it īpaši ņemot vērā, ka reliģija ir muižnieka balsts un tura zemniekus paklausībā);
 - jāzin, kas novadā notiek un ciemu vecākajiem jāsniedz ziņojumi, kas viņu ciemā notiek, jāapmeklē zemnieku saimniecības;
 - jārosina zemniekus ieviest dažādus jauninājumus (piem. kartupeļu audzēšanu un saglabāšanu).
4. Lauku māju saimnieki:
- “Tā kā mēs, pastāvot patreizējai l/s iekārtai, tikai ar zemnieku veiktajiem kļaušu darbiem savas lauku muižas apsaimniekojam, tad lauku māju saimniekiem ir jāpievērš sevišķa uzmanība.”
 - nepietiek uzraudzīt tikai muižas darbus, jābūt par novada galveno saimnieku, jāpaslavē čaklie saimnieki, jāuzmundrina nolaidīgākie;
 - jāpanāk, lai neviena zemnieku saimniecība nejaušas likstas dēļ nesāktu nīkuļot, jāpalīdz tam, stingrāk jāuzrauga nolaidīgi un jauni zemnieki;
 - jāietur precīza kārtība uz kļaušu darbu dienām (par nelikumīgiem kļaušu darbiem un nodevām), ja nepietiek darba roku jāpalielina deputācijas strādnieku skaits, vai lauku māju skaits;
 - katru gadu muižas saimniecībā jāizdara revīzija, lai pārliecinātos, vai katram zemniekam ir pienācīgs skaits kalpu un vilcējlopu;
 - jāgādā papildus iespējas ļaudīm kaut ko nopelnīt (uzskaitīti darbi);
 - saimniekam muižas priekšā jānes atbildība par saviem kalpiem;
 - katram saimniekam savas ēkas jāsiglabā tādas, kādas tās ir uzceltas un arī jāuzlabo tās (muižas palīdzību šajā darbā);
 - sniedzot zemniekiem atbalstu jāizslēdz pašlabuma radīšanas iespējas (uzskaites nozīme);
 - ja ir nepieciešams, ar pašu zemnieku piekrišanu, kļaušu vietā var ņemt tāpat kā Krievijā obroku (nomas maksu atbilstoši platībai) naudā vai graudā, par doma par to, vai neatcelt saimniekus no saimniekošanas rentes mājās, padarot tos par kalpiem vai deputācijas strādniekiem.
5. Muižas kalpi un kalpones:
- muižas ļaudis, vai kungu kalpotāji, kurus muižnieks var pieņemt cik vēlas:
 - kungu apkalpošanai, palīgi medībās, skaistuma uzturēšanai, muzikanti u.c.
 - svarīgi, lai sakarā ar lielu muižā nodarbināto skaitu, saimnieki laukos nepaliktu pilnīgi bez kalpiem un kalponēm;
 - lai saimniekiem vienīgo meitu neatņemtu un tās vietā kalponi nedotu;
 - muižas saimniecības ļaudis pienācīgi nodarbinātu – arī bērnus;
 - pienācīgu atalgojumu dot, arī tur, kur atalgojumu saņem drēbēs vai miltos;
 - pārvaldniekam ir īstenībā jāapmierinās ar to, ka viņš vienu kalpu un kalponi var izmantot un pašam jāmaksā alga un uzturs jādod.
6. Lauku māju saimnieku kalpi:

- pārvaldniekam jāzin cik daudz un kādi kalpi ir katram lauku mājas saimniekam (ikgadējās revīzijās);
 - jāzin, ka neviens saimnieka kalps nedrīkst bez muižas atļaujas pamest savu saimnieku pamest;
 - stingri jārauga lai viņu saimnieku kalpi kārtīgi atalgojumu saņemtu;
 - jāuzrauga lai kalpiem līdzī būtu iedota maizes tarba un kārtīgi darba rīki;
 - lai uzturētu kārtībā kļaušu strādnieku veselību, jāiekārto kāda vieta – krogs vai rija, kur mitrā laikā zeķes, apavus un drēbes izžāvēt;
 - tālākā ceļā jāpārbauda vai līdzī pietiekoši pārtikas kalpam un zirgam;
 - saimnieka dēlu nedrīkst piespiest iet par cita zemnieka par kalpu dienēt;
 - precētam kalpam ir jāatļauj, ja viņš to lūdz par puskalpu dienēt.
7. Brīvie lauku ļaudis jeb vaļinieki:
- Latvijā, kur visi uz vietas dzīvojošie novada ļaudis ir saistīti ar zemnieku saimniecībām, tādi gandrīz nav sastopami, biežāk Igaunijā. Pie vaļiniekiem pieder visi lauku ļaudis, kuriem viņu muižas saimniecībā nav ierādīti lauku saimniecības ierīkošanai piemēroti zemes gabali, un tā viņi nav ne saimnieki, ne kalpi, viņi ir cilvēki, kas pārtiek no savu roku darba. Precēts vīrs, kad dien pie saimnieka tiek saukts par kalpu, bet viņa sieva, kas pārtiek no savu roku darba par vaļinieci (seko garš apraksts).
- vaļinieki ir lielisks cilvēku skaita palielināšanas avots, jo viņu bērni tiek par kalpiem audzināti;
 - ja nomirst bezbērnu saimnieks, tad ar vaļinieku palīdzību to atkal var apdzīvot;
 - muižas saimniecībā viņi veic iknedēļu kļaušu darbus, atstrādā vaļinieku kļaušu dienas, piedalās steidzīgu darbu veikšanā, viņu sievas uz izdevīgiem noteikumiem tiek pieņemtas darbā pie apģērbu mazgāšanas, veļas rullēšanas, linu kulstīšanas u.t.t.;
 - nepieciešamības gadījumā tiem jādien pie saimniekiem par kalpiem;
 - norādījumi, kā jāizstāv un jārupējas par vaļiniekiem.
8. Nobeiguma piezīmes un ierosinājumi:
- par patvaļības ierobežošanu un apgaismības ietekmi;
 - par cilvēku pārdošanu;
 - par nežēlīgu izturēšanos;
 - nelikumības kļaušu darbu noteikšanā;
 - par zemnieku izlikšanu no mājām.

III Krogi

Aprakstīta krogus ierīkošanas ieteicamā kārtība;

- pārvaldniekam jāuzrauga, vai krogam nav vajadzīgs remonts;
- vai visas nepieciešamās preces ir pietiekošā krājumā;
- vai krogā esošās preces ir labas kvalitātes kā arī degvīns nav ar ūdeni atšķaidīts, vai siens nav bojāts u.t.t.;
- vai preces tiek pārdotas pēc pareiziem mēriem un svariem;
- vai ziemā zemnieku un tāpat arī vāciešu istaba ir pietiekoši apkurināta;
- vai vāciešu istaba tiek uzturēta pietiekoši tīra (zemnieku istabā var drīzāk paciest netīrību, tāpēc, ka zemnieki vispār maz par tīrību rūpējas);
- vai krodzinieki slepeni dažas preces no citiem novadiem nepieņem
- par krodzinieka atalgojumu.

IV Dzirnavas

Par dzirnavu (ūdēns, arī vēja) nozīmi un to ierīkošanu, tehnoloģiskajiem paņēmieniem, papildus palīgiekārtām – gateriem, vara katlu presēšanas spiedēm, atalgojumu.

V Govslopi

Galvenie apsverumi, ka katrā muižā jātur tādi mājlopi, ar kuru ražotajiem produktiem lielāko daļu no kungu galda varētu apgādāt, kaut kādu peļņu gūt un dabisko mēslojumu iegūt. Pamato, ka nevar un nav vajadzīgs govīs labā stāvoklī uzturēt, tomēr nepārspilējot.

- pārvaldniekam jā rūpējas, lai ir pietiekoši daudz labu ganīšanas vietu, pēc iespējas tuvāk kūtīm;
- lai gans laukus rūpīgi noganītu, lai viņam būtu šautene ar ko vilkus atgaiņāt;
- lai laidarā un iežogojumā būtu pietiekoši daudz salmu;
- jā rūpējas, lai lopiem pietiktu barības visai ziemei (sīks apraksts);
- jāuzrauga, lai kalpotāji ar pienu un sviestu godīgi aņejas (sīks apraksts);
- par lopu nomāšanu, ganāmpulku atjaunošanu, sērgām u.c.

VI Zirgi

- pārraudzīt staļļu kalpotāju darbu, barības svēršanu, barošanas nodrošināšanu – tomēr kungu zirgu uzraudzīšana ir tikai pārvaldnieka blakuspienākums (var būt pat aizliegts vācu kučieri komandēt), galvenais viņa uzdevums ir rūpēties par darba zirgiem;
- jānodrošina, lai uz pavasara darbiem ir darbaspējīgi (sīks apraksts);
- par zirgaudzētavu (arī sportam).

VII Muižas ēkas

No muižas pārvaldnieka nevar prasīt, lai viņš būtu būvmeistars, bet, lai sapratējs būvlietās gan:

- jāzina kādām jābūt ēkām atbilstoši uzdevumiem, kad un kur tās jābūvē, jāpārbūvē, jāpārvieta, jāremontē, jā rūpējas par ugunsdrošību u.t.t.;
- jā rūpējas, lai katrā novadā jau savlaicīgi tiktu apmācīti un sagatavoti amatnieki.

VIII Citi pārvaldnieka pienākumi

Nedrīkst uzstādīt pārspilētas prasības:

- var būt labs l/s darbu pārvaldnieks, kaut tikko salasāmi prot rakstīt, nevajag, it īpaši lielākās muižās prasīt no viņa grāmatveža darbu, tam jāpieņem atsevišķs rakstvedis;
- nevajag prasīt pārspilēti biežus un sīkus pārskatus, labi, ja viņš to var izdarīt, taču iespējams, ka tad viņam vairāk laika jānosēž pie rakstāmgalda, nekā atliek saimniecības aprūpei;
- nedrīkst likt doties kungiem līdz medībās, vai apkalpot viesus pie galda;
- jāatļauj arī pārvaldniekam viesus uzņemt, vai pašam viesībās braukt (ne bieži);
- bieži grib pieņemt darbā tikai neprecējušos pārvaldniekus;
- kontraktā precīzi jānosaka tas, cik daudz zirgu un govsloupu ar muižas saimniecības barību pārvaldnieks drīkst uzturēt;
- pārvaldniekam ir jāprot racionāli izmantot katru darba dienu, ja arī laika vai citi apstākļi izjauc plānoto – ieteicams ņemot vērā savas muižas īpatnības sastādīt darbu plānu katram mēnesim un visam gadam (dota gada plāna shēma).

Mežsarga zvērests¹³⁶

„Swerestiba.

Es N.N. apsolu un zvēru pie Dieva tā visu varenā un viņa svētā Evanģēlijuma, ka es to man uzticētu meža kunga amatu pieklājīgi un pēc sirdsapziņas valdīšu un pēc tiem vispārīgiem meža likumiem un pēc tām priekš mana meža īpaši noliktām un apstiprinātām jeb arī nākamībā noliekamām un apstiprināmām meža kārtībām izturēšos un izturēties gribu, ka es nedz paša labuma, nedz radu dēļ, nedz no draudzības jeb ienaidības kaut kā pret zvērestību un pienākumu darīšu, bet sev tādā vīzē izturēšos un pie darba ķeršos, ka es to priekš Dieva tiesas Pastarā dienā katrā laikā atbildēt varu. Tik tiešām, ka Dievs man palīdz pie miesas un pie dvēseles. Amen.”

¹³⁶ Vidzemes, Igaunijas un Kurzemes Ģenerālgubernators zvēresta formulu apstiprinājis 1867. gada 15. aprīlī. Latviskais teksts ievietots Rīgas Bruģu tiesas lietā 1877. gadā: „Sakarā ar privātmežu aizsargāšanas kārtību.”

**Lauku krogu skaits Vidzemes latviešu apriņķos
1896. gads¹³⁷**

Apriņķis	Iepriekš slēgti	Darbojas	Vidējā cena kap. par 1 stopu 40% degvīna*
Rīgas	38	254	78
Valmieras	49	168	69
Cēsu	57	210	70
Valkas	26	178	65

* Izsekojot cenu statistikai par 1 stopu 40% degvīna latviešu apriņķos – augstākā takse - 90 kap., zemākā – 60 kap. Jo tālāk no lielākiem centriem, jo cena zemāka.

¹³⁷ LVVA, 214. f., 1. apr., 5334. lieta, 46. lp.

Turaidas – Lēdurgas draudzes krogi

1896. gads.¹³⁸

Muiža	Krogu skaits	Maksa par kādu krogi izrentēti Rs	Cena kap. par 1 stopu 40% degvīna
Aijaži	2	850	78
Igate	2 (bija 3, 1 slēgts)	700	70
Inciems+Krīdneri	3	1 850	70
Lēdurga+Murika	2	1 800	75
Lode	Nav iesūt. ziņas	-	-
Turaida	2	900	75
Vidriži	1	1 200	70

1875. gada 5 maijā Turaidas muižas degvīna pagrabā ir 20 vātis ar pārdodamu degvīnu.¹³⁹ Jāpiebilst, ka vietējos krogos pārdeva tikai 2. un 3. šķiras brūža degvīnu.

¹³⁸ LVVA, 214. f., 1. apr., 5334. lieta, 11. lp.

¹³⁹ LVVA, 218. f., 3. apr., 588. lieta 90. lp

Lēdurgas – Turaidas draudzes muižu krogi 1899. gadā.¹⁴⁰

Muiža	Īpašnieks	Krogs	Gada rente Rs	Izrentētā zeme desetinās	Kroga tīrais ieņēmums no alus, degvīna, spirta u.c. alkahola Rs
Aijaži	K. fon Brēms	Aijažu	450	8, 67	372
		Dunjke	400	11, 82	204
Ikšķile	A. fon Pistolkorss	Lejas	800	4, 91	443
Inciems	H. fon Tīzenhauzens	Braslas	550	32, 47	191
		Vēģu /Wehge/	400	11, 56	126
		Krīdneru	800	106, 59	96 [?]
Lēdurga+Murika	E. fon Kampenhauzens	Baznīcas	1 600	7, 14	1 284
		Vanagu	200	2, 72	212
Lode		Krogu nav	-	-	-
Turaida	B. fon Kampenhauzens	Šveices māja vai Baznīckrogs	700	2, 38	226
		Daniela	300	8, 84	120
Vidriži	Sh. fon Budberga	Lejas	1 200	9, 81	303

¹⁴⁰ LVVA, 214. f., 5. apr., 788. lieta, 24. – 25. lp

Krietna kučiera amats pie zirgiem¹⁴¹

Kučieri neprazdami kungiem lielāku skādi padara pie zirgiem nekā spēj aizmaksāt. Par to kungu man lūguši, lai rakstu kādu kučiera mācību. Te nu ir kučiera mācība: kad vien klausīs, tad jau būs labbi gan: bet ja būs gudrinieks, tad neklausīs un kungam skāde būs kā bijuse.

1. Ja tu ores zirgus meklē ar lēniem gausiem soļiem, tādus meklē ar platām krūtīm, lielu galvu, resnu kaklu, lielu gaļu uz pleciem, resnām kājām, apaļu treknu skaustu. Ja tev vajag viegla zirga pēc skriešanas, tādus meklē ar ne lieku platām krūtīm, kaulainu nelielu galvu, plakanu kaklu un tādiem pašiem pleciem, asu šauru skaustu, plakaniem kaulainiem stilbiem, plašām apaļām ribām un platu krustu.

2. Rītā pulksten 4tros piecelies, padod zirgam oderi un to padzirdi, tad nerūpēs zirgam tukšs vēders un stāvēs jo mierīgs to sukājot.

3. Laidi sukas zirgam virsū kā ēveli galdam. Nespied sukām vienu malu ciešāk klāt par otru, šā zirgam sukas zobu ķeras ādā, sāp un zirgs nestāv mierīgs.

4. Galvu, stilbus līdz ceļa kauliem nesukā nemaz, bet noberz ar kartiņām; vasaru uzsedz nātņa deķi, ziemu villanu, labu lielu.

5. Zirgu izspodrējis ievēd steliņģī un iedod tam pilnu brokast-oderi. Kad izēdis, dod nodzerties, par brīdi iebāz sienu. Nedod zirgam nekad vairāk dzert uz reizi kā pusspanni ūdens, par brīdi atkal un par brīdi atkal, tiekams zirgs atdzēries. Tā baro rītā pulksten 7, pusdienā otru, vakarā septiņos trešo reizi; pa starpam dodi vasarāju salmus. Ne dod zirgam nekad pilnu spanni ūdens uz reizi, pamazītēm paliek no tam stīvas jeb līkas priekšējās.

6. Netur zirgu nekad uz galdiem steliņģī; ikreiz uz salmiem bez grīdas. Netur stalli aplam siltu, ne pārlietu vēsu.

7. Piepeši priekš braukšanas jeb jāšanas ne dod ne kad zirgam lielu oderi, ne arī pilnu spanni ūdens dzert. Kad maz trīs stundas papriekš labi pabaro un padzirdi, pirms tu jūdz iekšā, tad tev zirgi aplam nedabūs ne liesu ne stīvas kājas ne brūslāgu.

8. Ja tev tāļš ceļš priekšā, 7 – 10 un vairāk jūdžu, brauc pirmu jūdži it mazus tecīņus, pēc jo dienas drošāk, trešu jūdži palaid smukus rikšus un vienādi, tad zirgs tev nekad nepiekusīs, soļiem būs peddere un jūdzes paliks īsas.

9. Kad divi jūdzes braucis, aptur zirgus lai atelšas 10 minutes brīdi, un ja vēl tāļāk jābrauc lielā karstumā, padod dzert pusspanni ūdens un brauc tūlīt projām, bet ar mēru, neskrej. Kādu jūdži priekš naktsmājām, padzirdi atkal pa bišķim, lai zirgi naktsrūmē drošāk ēd un paliek pie spēka.

¹⁴¹ Krauss, J. *Krietna kučiera amats pie zirgiem*/ Pielikums pie Latviešu avīzēm. 1848. 1. – 12. lpp.

10. Laid pa ceļu vienādi, negrozies pa gravām, ne skrej labā ceļā, ne velcies lēni pa grūtu ceļu, tad zirgiem savadi šķirās iet.
11. Griezdamš pa labu roku uzcērt kreisrokas zirgam, griezdamš pa kreisroku uzcērt labās rokas zirgam, tā viegli griežās. Nerausti nekad zirgiem muti, jeb tu brauc, jeb tu jā', jeb tu pagriezi, jeb tu pagallam noturi; ikreiz ar slaiku vilkšanu velc zirga galvu ar grožiem. Lai arājs savu ķēvi rausta par ērmu.
12. Ja tev trāpās kāds kūtris zirgs pie citiem žigļiem, tad nekaujies, ne per to kūtro pa ceļu par apsmieklu. Bet stallī, kad vēl nav slejas uzliktas, noper kūtru zirgu brangi ar asu pātadziņu, tad būs ceļā jautris gan, bez kaušanas. Niķa pēc nekauj zirgu ne kad; tā kaušana nelīdz ne kā, bet izrāda kučiera muļķību. Labāk ļauj niķotam zirgam vaļu brīdi nostāvēt, redzēdamš, ka tam pretiniekam nav apnikums stāvēt, pats sāks iet. Kad zirgam jāuzcērt, tad uzcērt 1 – 3 brangus cirtienus, bet ne vairāk, kā dažs muļķis kučieris dara, ar zirgu kaušanu lielu gudrību izrādījis.
13. Dzīvo mīlīgi ar zirgiem, apglaud vienādi vien cik pieej, tie tev labāk mīlēs, smalkāk klausīs. Nebļauties, nebaries ar zirgiem, apjutuši ne dzirdēt vairs ne dzird, voi kučiers bļauj vai ne bļauj, kā kurli paliek.
14. Naktsrūmē iebraucus nojūdz zirgu, bet atstāj sleijas virsū, tiekams nosusējis un apsedz ar deķi ir krūtis ir plecus, lai neietaisās pamazītēm stīvas kājas. Sargi sabrauktu zirgu no ūdens un velkama vēja ārā. Par to gandrīz visi zemnieka zirgi pastīvi ir, kad sasiluši dabū ūdeni un vēju. Stallim aiztaisi durvis un logus, tad ved zirgus sasilušus iekšā. Par pus stundu iedod sienu ēst bez bailēm, bet pilnu stundu noturi un tad iedod stopu auzu. Kad izēduši, tad pusspanni ūdens, tā ikreiz pa bišķim vien, tiekams zirgi negrib vairs. Naktsrūmē baro vakarā stipri, otrā rītā kad jābrauc projām, tad baro un dzirdini ar ziņu; par lieku piebāzti zirgi dabū uz ceļu skrejot cits liesu, cits brušlāgu, cits stīvas kājas, cits slimas acis.
15. Skaties smalki, ka zirgi vienādi gari jūgti un vienādi velk, to kūtrāko jūdz par divi celli īsāki par tiem žigļiem. Alskappeles ne rauj īsas, bet laid tik garas ka vien zirgam pakaļkājas ne durrās pie zveņģelēm.
16. Mājās zirgiem dīku stāvot izlaid tos ik dienas ārā vērtīties, vasaru un ziemu jebkādā gaisā un laikā, sniegā, lietū, putenī, kad pilnu stundu izstaigājušies, pielabini tos ar maizes kumosīņu un iaved stallī. Dubļus noslaucījis uzliec deķi. Tā ik dienas dari, tad zirgi netrakos braucot, ne arī stīvi paliks. Vērtīšanās lielāks labums zirgam, nekā tu proti, par to klausī vien ko mācu.
17. Iesauc zirgu kādā vārdā oderi tam dodams, jeb maizes kumosīņu, jeb sāls šķipsniņu; zirgi tevi vairāk mīlēs, labāk klausīs.
18. Lielēdēju baro vairāk ar sien ar ūdeni, smalkēdējam dodī vairāk auzas ar miltiem bieziem un sāls šķipsniņu.
19. Nebaro zirgu kā barokli, jo tauki aug, jo spēks zūd, viegli kauli, žigļi soļi, izturēšana skrienot, tie ir pagallam. Tas pirmais nesapraša, kas zirgu taukos stiprumu cerē. No taukiem vairāk ligu zirgam ceļas nekā tu jēdzi. Mietniekam trekni zirgi ģeld, ar tiem piemānīt

neprašiem kungiem acis un izvilkt maku, Kad zirgam būs klausīt līdz 20 gadiem, tad turri to labi spēkā, bet ne steliņģī taukos kā roņus.

20. Stallim turi tīru grīdu, sienas, griestus; neaudzē dzirnekļus un pīšļus, bet steliņģī turi salmus bez grīdas.

21. Katrai auzu tiesai ber divi tiesas vasarāju, jeb zirņu, jeb dābolu, jeb lēcu ekšelēs; rudzu ekšelēs tās sliktākās.

22. Siksnu lietas, sleijas turi vienādi vien mīkstas, kad cietas metās, tad iebāz remdenā ūdenī un kad mīkstas palikušas, tad izņem no ūdens un ieberz ar asu susekli pus trāna ar deguti un nokar vāgūzī, ne saulē, ne pie krāsns, kā cits muļķis krievis taisīdams.

23. Nagus apmazgā zirgiem ik nedēļ reizi ar lampu elji, otrā rītā uzlaid uz nagu izkausētu dzeltenu vasku.

24. Neļauj kalējam vaļļu vasaru pakavus kalt ar stotīm; naglu galvas pietiek zirgam ar tām aizķerties. Ziemu taisi gluži īsiņas stotiņas. Lielas stotis naggu postīs, par to tik daudz zirgiem naggi kā ērmi un iet postā.

25. Pilnos naggos ielej apakšā vien terpentīnu pirktu, bet sargies ar to piedurties pie naggu sāniem. Nags no tam plīst. Naggu sānus laisti tā kā māca Nr. 23.. Pilnus naggus turi uz cietas sausas grīdas un vienādi vien apkaltus, nebūs ilgi, neriebs vairs ejot.

26. Ne verķē nagam apakšu, tik nolīdzini ka var pakavu pielaist, bet jo labāk apgraiz nagga mallas itt apaļas. Priekšā nogriez cik vien varri, aiz dzīvības, to neaiztiec; bet pakaļā pie vēzišiem ne aiztiec nemaz ar verķīzeri. Tad izaugs brangs apaļš nags un nebūs ērma tuppule, kā daudz muļķi kalēji zirgiem uztaisa. Ne liec karstu pakavu pie zirga naga klāt.

27. Ne laid veselam zirgam asinis pa vecu muļķu modi, ja nav zirgam jau asinis ielaistas ik gadus. Ne nolaidīsi vis ļaunumu zirgam, bet veselam zirgam nolaiž ar asinīm labumu un gadus no dzīvības. Kad zirgs nevesels paliek ar asiņu vainu, tad nolaid cik ģeld.

28. Kad zirgs neļauj kalt kājas, notin tam ausi ar aukliņu cieši un aptin visu galvu ar biezu deķi, ka nevar ne dzirdēt ne redzēt, stāvēs gan. Bet nekaujies ar zirgu kaļot, jo dienas negantāks no tam paliek.

29. Kad kalējs aiznaglojis, tad noplēs pakavu tūlīt un izvelc visas naglu skabardziņas smalki; nagu ietin mālu mīklā ar etiķi samīcītu visapkārt, tiekams nags vesels. Bet nededzini mālus kā muļķi dara.

30. Jājamiem zirgiem mazgā ik rītu kājas ar vēsu ūdeni ¼ stundu, ne ilgāk; noberz ar salmiem un ved steliņģī.

31. Ja kādreiz zirgu pārlietu saskrējs, tad ļauj vaļļas atpūsties pusotras stundas, tad iedod sienu ēst. Kad apēdis, iedod pusstopu ūdens ko muti apmērcēt, tad iedod siltu miltūdeni ar sāli; ar pudeli ielej rīklē ēdamu karoti pulvera ar korteli siltām mielēm: 1 daļu sēra, 2 daļļas salpetra 1/ 10 daļļu Brechweinstein. To dod divi reiz trīs stundu starpā. Otrā rītā siltā stallī nomazgā visu zirgu ar itt siltu sārmu. Ja tad vēl sāks kāsēt, tad izlaid stopu asinis no

lungāderes. Vasaru siltā laikā izpeldini labāk upē, bet nedzen pret straumi peldēt dziļā ūdenī zirgu staipīt, kā cits muļķis darra savā nevēgā.

32. Sauskauli baro ar miežu miltiem desmit reiz pa cēlienam, ik reiz pa saujiņai. Ja pārlietu nobeigts, tad sagraizi nosvētus rutkus itt smalki un baro trīs reiz pa dienu ar oderi kopā. Tādu izlaid ganībā kur laba zāle.

33. Kāsi dziedē ar 1 daļļu Aisnika=Blihte, 2 daļļas Sasgarben=Blithe, 1 daļļu Eishoz par pulveri. No tā pulvera smel pilnu ēdamu karoti ar kaudzi, labu tējkaroti salmiak un pus tējkaroti Brechweinstein klāt, uzlej pus stopu mieļu virsū un sajauc kopā. To ieļej zirgam 3 reiz pa dienu caur rīkli, neļej caur nāsīm jeb ausīm kā cits negudrs mēdz darīt. Nāsis zirgam sutini ar siltiem ūdens garaiņiem spainī trīs reiz par dienu ik reiz veselu stundu. Ja vēl kāsis neatstāj, tad nolaid stopu asins no lungāderes.

34. Kad zirgs kāju mežģījis mītē, tad svāri sien pabiras ar etiķi, iemērc divieli iekš tās sullas, aptin to divieli ap mīti tik siltu kā roka cieš, ap pinekļa kauliņu(tur allažiņ mežģe) itt cieši. Kad atdzelst, aplaisti tik to divieli uz tās kājas. Trīs reiz par dienu atraisi to divieli un un apmazgā mīti ar 1 daļļu flichtigen Salmiakgeist, 1 daļļu Kampfergeist, ar dzeltenām krievu ziepēm par salvi sataisītu, kā sviestu vasarā tik biezu, un tūlīt atkal uztin to divieli ar to siltu sullu. Ļauj tādām zirgam vaļļu stāvēt mierā divi nedēļas.

35. Vasarā ielaid zirgus ik dienas upē atdzisināties, bet ja nav it silts laiciņš, tad neatstāj ilgāk par ¼ stundu ūdenī. Bet nestaiņi zirgu ar lielu peldināšanu dziļā ūdenī, kā dažs negudrs mēdz darrīt.

36. Pastīvas kājas samazgā ik rītu ar itt stipru sālsūdeni jeb siļķu sāļījumu. Kājas apakšu mazgā ar terpentīnu pirktu reizu pa dienu; bet kājas apakšu vien. Malas ne mazgā. Ja tam nav pilni naggi, tad turi tos uz govu sūdiem ar māliem samīcītus. No tiem gan vēl stīvāks liksies, bet ne bēdā nenieka; pāri dienas izmircis nags atkal sabriedīs un zirgs ies labi.

37. Jaunus zirgus neturi stallī tukšā, bet kad oderes tiesu izēduši un sienu, noliec tiem vasarāju salmus priekšā, lai kavē laiku un ne ieņemās pa kavēkli ākstīties, jeb silli ēst kopā.

38. Ne laid ne kad zirgu grožos riņķī pa vecu muļķīgu modi. Mūsu laikos zirgi tā nevar izturēt, bet paliek stīvi plecos un uz gallu ar klibām kājām.

39. Priekš pilna piekta gada nepūlē zirga mīkstus kaulus un mītes. Varri pabraukt pāri jūdžu, bet viegli. Bet jā, nemaz tev nebūs tādu kummeļu. Kad līdz pilniem pieciem gadiem būs zirgu taupījies, tad brauksi to vēl dividesmit gadu vecu stipru un vieglu. Ne atbildi muļķi ar zemnieka zirgiem, kā tos jau trešā ziemā stīmē ar baļķiem. Taisnība! Bet tie siseņi jau trešā gadā izauguši, bet tik pat ja par jauni pārpūlēti, ne gaid dividesmit gadus, bet jau nolikti uz raggu=kalna.

40. Liels labums zirgam, kad mēneša starpā vienreiz to siltā stallī caur caurēm izmazgā ar siltu sārnu un noslaucījis apsedz ar lielu deķi. Acis sargā no sārma.

41. Ne baro zirgu ar dāboliņu vien, bet ik reiz pārmišū ar sienu jeb citas zāles sēku; šā no dāboliņa vien drīz postā iet dabū brušlāgu, liesu un citas vainas.

42. Kummeļus neaudzē stallī bet ganībā, ja gribi labu brūķa zirgu izaudzēt. Nebaro kumeļus kā barokļus, ar to izstiepsi tiem augumu lielu un spēku nabagu. Turi kumeļus labi spēkā, bet ne kad neuzlieli tos taukos izsutinātus, iekš tiem nav ne kā.
43. Izkaltušus trausenus nagus turi uz govu sūdiem un, kad pēc laika atlaidušies, tad mazgā tos ik dienas ar lampu elju un pāri reiz nedēļā nolaid ar izkausētu vasku.
44. Kad zirgam ienāši, sutini siena pabiras ar vārošu ūdeni, ieliec to kādā drēbē un sien apkārt žokļiem itt siltu un turri vienādi siltu. Iekšā dod pulveri labu ēdamu karoti trīs reiz pa dienu: vienu daļu sēra, divi daļas salpētera, uz katru karoti virsū tējkaroti Brechweistein; to samaisi ar kādām trīs karotēm mielu, uzliec ar mentīti citu pēc cita uz mēli, tiekams tā tiesa beigta. Ja trums kur rādās, to sutini kā jau teicu ar siena pabirām; ja patrūkst, nedziedē to cieti, bet izmazgā vien ar ūdeni un ziepēm.
45. Grūtu jeb draktīgu ķēvi ne turr dīku stallī, bet brauc kā citus zirgus ar prātu līdz beidzamai dienai. Ja tad vēl grūta dzemdēšana, tad ielaid ar zirga trekteri zarnas galā pus stopu siltu lampas elju iekšā un pārsien vēderu ar it platu dvielī cieši un vadā vienādi vien apkārt. Ja auglis nelāgā vietā iegūlies, tad meklē veccu=māti.
46. Labam kučierim zirgi klausā kā vien grib, nelietim tie pretinieki vien, lai tāds zirgus kauj cik grib, bet neklausīs tik pat. Bet ja zirgi jau galvu sargā no kučiera rokas, tāds kučiers uz tām [karstām] pēdām jādzen projām. Kad zirgi kučierim iet virsū kost jeb ar kājām cērt, tas kučiers ir bailīgs un labāki ies par zaķi. Kad kučiers ar zirgiem darās un bļautās, tāds nav jātur pie zirgiem, labāk pie vēršiem būs.
- Bet, lai būtu viss kā būdams, kunga gudra acs dara zirgus sveikus un priecīgus.